

ALEVİ NİTELEMELİ OCAK / GRUPLARA AİT TEKKE, ZÂVİYE VE DERGÂHLARDAKİ CAMİ VE MESCİDLER

The Mosques and Masjids in The Dervish Lodges and Convents
That Belonging to Groups Named Alevi

Cenkso ÜÇER*

Öz

Bu çalışmada günümüzde daha çok Alevî nitelemesi kullanılan gruplara ait tekke, zâviye ve dergâhlarda bulunan cami ve mescid varlığı ele alınmaktadır. Bu gruplar geçmişte her biri Bektâşi, Erdebil Süfiyân Süreği Mensubu (Kızılbaş), Tahtacı, Dede Garkınlı, Hubyarlı, Keçeci Babalı gibi mensup olduğu ocak ismiyle adlandırılmıştır.

Bu ocakların her biri, bütün telakkilerini tasavvuf ve tarikat hayatı kalıplarında anlamlandırmıştır. Alevî nitelemeli ocak ve gruplar geçmişte içlerinde “tevhid” kısmının da bulunduğu âdâb ve erkânı, diğer tasavvufî ekollerde ya da tarikatlarda olduğu gibi, tekke, zâviye ve dergâhlarda; tekke, zâviye ya da dergâhın bulunmadığı yerleşim yerlerinde ise gerekli büyüklükte evi olan bir dede ya da talibin evinde toplanıp yürütmüşlerdir.

Tarihi sürece ve pratik uygulamaya baktığında, tasavvuf ekolleri ve tarikatlara ait tekke, zâviye ve dergâhların yanında namaz kılmak için bir cami ve mescit bulunduğu bilinmektedir. Bu pratik durumun Hacı Bektâş Velî, Seyyid Battal Gazî, Şücâaddin Velî, Abdal Musa, Keçeci Baba gibi Alevî nitelemeli ocak ve grupların geleneksel âdâb ve erkân merkezleri tekke, zâviye ve

Abstract

This article deals with mosque and masjid in the dervish lodges and convents that belonging to groups named Alevi. The each groups who are described as Alavî today, has been named with its own “ocak” in the past, for example Bektâşi, Tahtacı and Keçeci Babalı etc.

Each of these “ocak” and groups takes all its views/thoughts and practices about religious and social life from sufism and dervish order. As in other Sufi orders and traditions, “ocak”s named Alevi used to perform their practices including “tawhid” or cem ceremonies/etiquettes based upon twelve acts of in dervish lodges and convents; in places where there was no convents, they performed such services in the houses of dedes or talibs which were large enough for the services.

When historical process and experience are examined, it can be seen that mosques or *masjids* were built next to dervish lodges and convents for the performance of prayers. Same situation is also observed in the case of Alevî lodges and convents, for example Hacı Bektâş Velî, Seyyid Battal Gazî, Şücâaddin Velî, Abdal Musa, Keçeci Baba. It would

* Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi.
orcid.org/0000-0001-9874-2990 | cenksu.ucer@ybu.edu.tr;
hcenksuucer@hotmail.com

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
06.11.2018	15.12.2018	30.12.2018

dergâhlarda da söz konusu olduğu görülmektedir. Bu konuda yapılacak çalışma ve değerlendirmelerin bu gerçekliği dikkate alması yerinde olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Alevî, tekke, zâviye, dergâh, cami, mescid

be appropriate to take this reality into account in the works and evaluations to be carried out on this subject.

Keywords: Alevî, dervish lodge, convent, mosque, masjid

GİRİŞ

Günümüzde kendileri için daha çok Alevî nitelemesi kullanılan grupların her biri, geçmişte Hacı Bektâş, Erdebil Sûfiyân Süreği (Kızılbaş), Dede Garkın, Tahtacı, Hubyar, Keçeci Baba vb. mensup olduğu ocak adıyla isimlendirilmiştir.¹ Aslında alanda her bir ocak mensubunun kendisini daha ocak mensup olduğu ocakla adlandırdığı da bir vâkıdır.² Söz konusu bu ocak ve grupların her biri, bütün telakkilerini tasavvuf ve tarikat hayatı kalıplarında anlamlandırmıştır.

Tarihi sürece ve pratik uygulamaya bakıldığında, bütün tasavvuf ekolleri ve tarikatlarda zikir, semah, tevhid, deverân, darb-ı esmâ, cem ve benzeri âyinlerin semahane, tevhidhane, meydan evi vb. ayrı mekanlarda icra edildiği, bununla birlikte tekke, zâviye ve dergâhlarda zikirlerin çekildiği bu mekanlarda genellikle namaz kılınmadığı; bilakis tekke, zâviye ve dergâhların yanında genellikle namaz kılmak için bir cami ya da mescit bulunduğu bilinmektedir.

Günümüzde daha çok Alevî şeklinde isimlendirilen söz konusu ocak ve gruplar da geçmişte âdâb ve erkânlarını diğer tasavvuf ekolleri ve gruplarında olduğu gibi âdâb ve erkân merkezleri olarak kurumsallaşmış olan tekke, zâviye ve dergâh gibi merkezlerde yürütmüşlerdir. Alevî nitelemeli geleneğe mensup ocaklarda temel erkân

¹ Alevî nitelemeli grupların geleneksel olarak ocak sistemine göre isimlendirilmesi ve bazı örnekleri hakkında bkz. Cenkso Üçer, *Tekke, Zâviye, Dergâh'tan Cemevi'ne, Alevî Nitelemeli Gruplarda Âdâb ve Erkânın İcra Edildiği Mekanlar* (Ankara: 2017), 248-249; Ömer Faruk Teber, "Osmanlı Belgelerinde Alevilik İçin Kullanılan Dini-Siyasi Tanımlamalar", *Dini Araştırmalar Dergisi* 10/28 (2007): 19-38.

² Nitekim Tokat bölgesinde yürüttüğümüz çalışmada her grubun kendisini, Bektâşi, Keçeci Babalı, Sıraç (Hubyarlı), Şah İbrahimli, Kul Himmetli, Pir Sultanlı gibi mensup olduğu ocakla isimlendirdiği ve buna da özellikle hassasiyet gösterdiği görülmüştür. Cenkso Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 191-200.

olarak kabul edilen ve tevbe-istiğfar, rızalık, tevhid, miraçlama, semah vb. unsurlarıyla bir zikir ibadeti mahiyetinde olan cemler; özellikle tekke, zâviye ve dergâhların meydan evi, meydan odası, kırklar meydanı vb. isimlerle yer alan bölümlerinde icrâ edilmiştir. Tekke, zâviye ve dergâhın bulunmadığı yerleşim yerlerinde ise âdâb ve erkânlar gerekli büyüklükte evi olan bir dede (ocakzâde) ya da tâlibin evinde yürütülmüştür.

Tekke, zâviye ve dergâhlarda âdâb ve erkân için semahane, tevhidhane, meydan evi vb. ayrı mekanların, namaz için de cami ve mescid bulunması durumun Alevî nitelemeli ocakların tekke ve dergâhlarında da söz konusu olduğu görülmektedir. Söz gelimi, Hacı Bektâş Tekkesi'nde cemlerin icra edildiği “meydan (pir) evi” ile birlikte yanı başında bir cami bulunmaktadır. Aynı şekilde Eskişehir Seyitgazi'de bulunan Şücaaddin Veli Tekkesi ile Seyyid Battal Gazi Türbesi'nde, Antalya Elmalı Tekke köyünde bulunan Abdal Musa Tekkesi'nde tekke müştemilatı içerisinde türbe ya da “meydan evi”yle aynı avlu içerisinde ayrı birer cami ya da mescid bulunmaktadır.³

Çalışmamız, geçmişte her bir grubu mensup olduğu ocakla anılan, günümüzde ise daha çok Alevî nitelemesi ile isimlendirilen ocak ve gruplara⁴ ait âdâb ve erkânlarını icrâ ettikleri geleneksel mekanlar olan tekke, zâviye ve dergâhlarda bulunan cami ve mescid kayıtlarını ele almaktadır. Konu hakkında Alevî gelenekte namaz olmadığı, bahsi geçen tekke, zâviye ve dergâhlarda bulunan söz konusu cami ve mescidlerin 1800'lü yıllardan sonra yapıldığı vb. bir takım yanlış bilgilendirmelerin yaygın olarak yapıldığı da bir gerçektir. Böyle bir ortamda, konunun sağlıklı değerlendirilmesi adına çalışmamızda öncelikle Alevî nitelemeli ocak ve grupların temel özellikleri üzerinden nerede anlaşılması gerektiği, söz konusu bu gruplarda âdâb ve erkânın icrâ edildiği mekanlar olan tekke, zâviye ve dergâhların konumu, söz konusu yapılarda bulunan cami ve mescid kayıtları ve bu

³ Üçer, *Tekke, Zâviye, Dergâh'tan Cemevi'ne*, 25.

⁴ Alevî nitelemesi kullanılan grupların geleneksel olarak ocak sistemine dayanması ve ocakların farklı tasavvufî geleneğe mensup olması; şehirleşmeyle birlikte farklı Alevîlik anlayışları etrafında bir örgütlenme yaşanması gerçeği, çalışmamız boyunca “Alevî nitelemeli gelenek ya da ocaklar ve gruplar” şeklinde bir ifadeyi kullanmayı gerekli kılmıştır.

kayıtların ne anlama geldiğini değerlendirilebilmesi için geleneğe rengini veren deyiş, nefes ile âdâb ve erkân kaynaklarında namazın ele alınışı işlenerek bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır⁵.

1. ALEVÎ NİTELEMELİ OCAK VE GRUPLARIN ORTAK ÖZELLİKLERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Günümüzde Anadolu'da Alevî olarak nitelendirilen ocak ve gruplar kendi içlerinde bölgeden bölgeye, gelenekten geleneğe ve hatta ocaktan ocağa bir takım farklılıkları bünyelerinde barındırır.⁶ Bununla birlikte söz konusu grupların temel bazı ortak özellikleri mevcuttur. Bu anlamda öncelikle epistemolojik kabullerden bahsedilmesi isabetli olacaktır. Alevî nitelemeli gruplarda, epistemolojik olarak "ilhâm ve keşf" temel bilgi kaynaklarından biri olarak kabul edilir ki gelenekte buna karşılık olarak "*duygu*" kelimesinin kullanılabilirdiği ifade edilmelidir. Nefes ve deyişlere atfedilen önem, temel olarak ilhâm ve keşfin bilgi kaynağı olarak kabul edilmesine ve çoğunlukla pratik olarak bunun diğer bilgi kaynaklarına öncelenmesine dayanmaktadır. Nefes ve deyişlerde namaz konusuna değinileceği için bu bilginin dikkatle kaydedilmesinde fayda vardır.

Orijinal haliyle "Üçler" şeklinde isimlendirilen "Hakk, Muhammed, Ali" kabulü, Alevî nitelemeli ocak ve grupların esası olarak kabul edilir. Bu kalıp ifadede yer alan *Hakk*, Allah'ı, Allah'ın varlığını ve birliğini; *Muhammed*, Hz. Muhammed'in peygamberliğini ve son peygamber olduğunu; *Ali* ise, Hz. Ali'nin evliyânın pîri ya da velâyet makamının pîri olduğunu ifade eder. Dolayısıyla bu kalıp ifade ve telakkî, İslâm tasavvuf ekollerinin temel kabullerinden biri olan "Ulûhiyyet, Nübüvvet, Velâyet" prensibinin ifade şeklidir.

İlham ve keşfi birinci derecede bilgi kaynağı olarak gören Alevî ocak ve grupların, zikredilen bu husus doğrultusunda temel esas olarak benimsedikleri "*Hakk, Muhammed, Ali*" kabulü ile birlikte önemle

⁵ Bu konuda bkz. Ömer Faruk Teber, *Bektâşi Erkânâmelerinde Mezhebi Unsurlar* (Ankara: Aktif Yayınları, 2008), 24-27.

⁶ Cenkso Üçer, "Alevilik; Yapılar, Grupların Temel Özellikleri ve Bazı Mülahazalar", *Dini Araştırmalar Dergisi* 12/33 (2009): 67.

üzerinde durdukları diğer merkezi motif *Ehl-i Beyt* kavramıdır. Özellikle XVI. yüzyılda cereyan eden sosyal ve siyasi olaylardan sonra, hassaten Osmanlı-Safevi mücadelesi sonrası süreçte Oniki İmam bağlantılı bir Ehl-i Beyt anlayışının hakim olduğu Anadolu ve çevre coğrafyadaki Alevi nitelimeci ocak ve gruplar, pek çok telakkisini Ehl-i Beyt kavramını merkez alarak oluşturmuştur. Bu bağlamda, imamlar, hilâfet, tevellâ-teberrâ, velâyet, seyyidlik, silsile, mehdilik, şefâat ve ahiretle ilgili bazı kabuller hep Ehl-i Beyt anlayışına göre şekillenmiştir.

Geleneksel Alevi ocak ve gruplarda Tanrı-evren/insan ilişkisinde daha çok “vahdet-i vücûd” anlayışı hakimdir. İçinde “*tevhîd*” bablarıyla beraber 12 hizmet üzerinden yürütülen ve bir *zikir* toplantısı olan ‘*cem*’, âdâb ve erkânıyla ibadet hayatı ve uygulamaların temeline oturtulmuştur. Kişinin insân-ı kâmil olarak yetiştirilmesi (seyr-u sulûk) için gerekli *âdâb ve erkân*, *dört kapı-kırk makam* (burada bazı Buyruk nüshalarında bunun dört kapı ve her kapıda yedi makam olmak üzere şekillendirildiği ifade edilmelidir) çerçevesinde oluşturulmuştur.⁷ Alevi nitelimeci ocaklar ve gruplar arasında öncelikle ocakzâdeler ve tâlibler şeklinde iki ana insan unsuru bulunmakla birlikte dinî gelenek alanındaki hiyerarşik yapılanma, diğer tarikatlarda olduğu gibi, pîr, şeyh, dede, rehber, tâlib (mürîd) şeklinde kurgulanmıştır.

Geleneksel Alevi ocak ve gruplarda bireylerin yola girmeleri esastır. Söz konusu bu esas “*İkrâr Verme Cemi*” ile sağlanır ki bu bir *inâbe-biat* uygulamasıdır. Bütün Alevi ocak/grupların Hz. Ali’ye ulaştırılan *silsileleri* (*şecere*) vardır ve bu esas “*el ele el Hakk’a*” olarak isimlendirilir. Tasavvufta Hz. Ali’ye ulaştırılan silsilelere “*silsiletü’z-zehab*” denildiği herkesin malumudur. Yine geleneksel anlamda Alevi ocak/gruplarda kendilerince metbu ocak⁸ denilen ana ocak/baş ocakların tekkeleri durumundaki merkezler etrafında bir yapılanma sergileyerek *ana ocak* ve buna bağlı *alt ocaklar* ve bunların bağlı ol-

⁷ Metin Bozkuş, *Sivas Aleviliği* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2006), 283-286.

⁸ Nejat Birdoğan, *Anadolu’nun Gizli Kültürü Alevilik* (İstanbul: Berfin Yayınları, 1995), 206.

dukları *tekkelere* göre yapılmıştır. Söz konusu bu özellik bu çalışma açısından en önemli özellik mahiyetini taşımaktadır. Zira çalışmamız açısından ana veri niteliği taşımaktadır.

Temel ahlâkî prensipler, diğer tasavvuf ekollerinin de benimseyip “*Edeb Yâ Hü*” kalıbında formüle ettikleri *eline-diline-beline sahip olmak* kabulü çerçevesinde şekillendirilmiştir.

Sıralanan ortak hususiyetlerin yanı sıra cem esnasında coşkuyu sağlamak için okunan *deyiş ve nefeslerin*, tasavvuf geleneğindeki *ilâhîler* ile aynı mahiyette kullanılması,⁹ cemlerde kullanılan saz ve keman gibi enstrümanların, kudüm, def veya ney ile aynı mahiyette anlamlandırılması¹⁰; “mütü kable en temütü/ölmeden önce ölmek”, “hâsibü kable en tuhâsebü/heseba çekilmeden önce hesaba çekilmek” gibi anlayışların *görgünün* gerekçesi olarak kabul edilmesi; Alevîlerin gerek temel kaynak olarak kabul edilen âdâb ve erkâna ait eserlerinde gerek ozanların deyişlerinde gerekse Alevîlerce kaleme alınan kitaplarda kullanılan *dört kapı-kırk makam, üç sünnet-yedi farz, velâyet, evliyâ, ermek, ermişlik, kutb, ilhâm, küntü kenz* vb. örnekleri çoğaltılabilecek kavramların ana iskeleti oluşturduğu terminoloji göz önüne alındığında, günümüzde Alevîlik şeklinde isimlendirilen yapının ortak özelliklerinin tarikat hayatı kalıplarında anlam kazandığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Nitekim Alevî ocak/grupların temel eserleri olarak kabul edilen kaynaklar dikkate alınarak bir değerlendirme yapıldığında da; Menâkıbnâmeler ya da Velâyetnâmeler’in bir velinin yaşadığı çevre ve kerâmetlerini; Makâlât, Buyruklar ve Erkânâmeler gibi eserlerin ise daha çok tasavvuf hayatında yürütülmesi gereken âdâb-erkânı ele alması, bütün bu ve benzeri kaynakların tasavvuf hayatı çerçevesinde kaleme alınan eserler olduklarını açıkça ortaya koymaktadır.¹¹

⁹ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1966), 301-302; İrene Melikoff, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, trc. Turan Alptekin (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1999), 24-25.

¹⁰ Abdülkadir Sezgin, *Sosyolojik Açıdan Alevîlik-Bektaşilik* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 89.

¹¹ Sönmez Kutlu, *Alevîlik-Bektaşilik Yazıları, Alevîliğin Yazılı Kaynakları, Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safî* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 31.

Bu itibarla, günümüzde daha çok Alevî ismiyle anılan ocak ve grupların bazı farklılıklarla birlikte sahip oldukları bu ortak özellikleri, Tasavvuf Tarihçilerinin bir olgunun tarikat olarak tanımlanması için taşıması gereken temel hususiyetler olarak sıraladıkları unsurlar çerçevesinde genel bir değerlendirme yapmaya sevk etmektedir. Bindiği gibi, İslâm coğrafyasının pek çok bölgesinde varlıklarını devam ettiren ve çok farklı isimler altında bulunan tarikatlar zikir, seyr-u sulûk gibi fiili; pîr, mürşid, şeyh, silsile, inâbe-biat gibi insânî ve tekke gibi maddî birtakım ortak unsurları¹² ihtiva ederler. İşte günümüzde Anadolu'da kendileri için Alevî nitelemesi kullanılan ocak ve gruplardaki ortak özellikler dikkate alındığında bunların tasavvufi hareketlerde yer alan ortak unsurlara tekabül ettiği açıkça görülmektedir.¹³

Konuyla ilgili alan araştırmasına dayalı yürütülen bazı bilimsel çalışmalarda uygulanan anketlerden elde edilen verilerde ülkemizde farklı farklı bölgelerde yaşayan Alevîlerin de, büyük oranda Alevî geleneği tarikat olarak tanımladıkları görülmektedir. Söz konusu çalışmalarda deneklerin çoğunluğunun Alevî geleneği *İslâmî bir tarikat* olarak tanımlamaları kayda değerdir. Sözgelimi, Hüseyin Bal'ın Burdur ve Isparta'nın gerek sadece Alevîlerin yaşadıkları gerek Alevî-Alevî olmayan (galat-ı meşhur kıyas ile Sünnî) karışık köylerde yaptığı karşılaştırmalı araştırmalarda aynı tablonun sergilendiği görülmektedir.¹⁴ Ahmet Taşğın da Diyarbakır ve çevresindeki Türkmen Alevîler hakkında yürüttüğü çalışmasında "Alevîliğin esasen bâtinî ve sembolik bir dil ile tarikat formunda olduğunu" ve "bölgedeki Alevîlerin kendilerini tarikat mensubu olarak gördüklerini"

¹² Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1990), 200-271; Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1995), 107-163.

¹³ Cenksu Üçer, *Alevîlikte Musâhiblik* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015), 38-42.

¹⁴ Hüseyin Bal, *Sosyolojik Açından Alevî-Sünnî Farklılaşması ve Bütünleşmesi* (İstanbul: Ant Yayınları, 1997), 221.

ifade etmektedir.¹⁵ Recep Cengiz'in Çamiçi bölgesinde yürüttüğü çalışmada deneklerin %41,7'lik bir oranı Alevîliği *İslâmî bir tarikat* şeklinde tanımlarken¹⁶; M. Yahya Keskin'in Elazığ Sünköy'de yürüttüğü çalışmasında bu oran %25,5 olarak tespit edilmiştir.¹⁷ A. Faruk Sinanoğlu'nun Malatya yöresinde yaşayan Alevîler hakkında yaptığı alan araştırmasına dayalı çalışmasında düzenlediği ankette farklı meslek ve eğitim durumuna sahip katılımcıların % 47'si, farklı yerleşim yerlerine göre katılımcıların % 48'i "*İslâm'ın özü, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e bağlı tarikat*" şeklindeki seçeneği işaretleyerek Alevîliği tarikat olarak tanımladıklarını beyan etmişlerdir.¹⁸ Gölyaka çevresinde yaşayan Alevîler hakkında alan araştırmasına dayalı olarak yürütülen bir çalışmada, Alevîliğin nasıl tanımlandığı hakkında sorulan soruda şıklar arasında "tarikat" olmadığı halde bazı deneklerin ayrıca "tarikat" yazarak sorulan soruyu cevaplandırması burada zikredilmesi gereken önemli bir husustur.¹⁹ Adıyaman'da yaşayan Alevî nitelemeli ocak ve gruplar hakkında yürütülen çalışmada da mülakata katılan dedeler Alevî geleneğin tasavvufî ve seyr-u sulûk (tarikat) boyutlu bir hareket olduğuna işaret etmişlerdir.²⁰

Günümüzde Alevî kelimesiyle nitelendirilen grupların söz konusu ortak özellikleri ile beraber, Bektâşîliğin Babağan kolu hariç her bir grupta Dedeliğin babadan oğula geçmesi, her grubun kendine özgü bazı uygulamalarının olması, şehirleşmeyle beraber bazı yeni uygulamalar görülebilse de, geleneksel anlamda tarikatlarının işleyişini

¹⁵ Ahmet Taşğın, *Türkmen Alevîler –Diyarbakır Örneği-* (İstanbul: Ataç Yayınları, 2006), 43, 77.

¹⁶ Recep Cengiz, *Çamiçi Beldesinde Dini Hayat; Alevîlik Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2000), 106.

¹⁷ Yahya Mustafa Keskin, *Değişim Sürecinde Kırsal Kesim Alevîliği Elazığ Sünköy Örneği* (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2004), 103.

¹⁸ A. Faruk Sinanoğlu, *Türk Kültüründe Alevî-Bektaşî Olgusu (Malatya Örneği)* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008), 119-121.

¹⁹ Halil İbrahim Bulut- Murat Çetin, "Gölyaka Alevîlerinin Dini İnanç ve Yaşantıları", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* III/2 (2010): 201.

²⁰ Fevzi Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşkî, Adıyaman Alevîleri* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2016), 30-34.

kendi içlerinde yürütmeleri ve diğer Alevî nitelemeli ocaklar ve gruplardan olanların tarikatlarına alınmaması, yine Bektâşiliğin Babağan kolu hariç “soy sürme”nin esas olması vb. özel bazı hususlar, Alevî ocak ve grupların “soya (ocaklara) dayalı tarikatlar” şeklinde nitelendirilebileceğini göstermektedir.²¹ Nitekim varlıklarını “soya dayalı” olarak sürdürseler de söz konusu gruplarda hakim olan en belirgin özellik, tarikatların ortak unsurlarının hepsini bir şekilde barındırıyor olmasıdır. Bu da söz konusu bu yapılanmaların net olarak “soya dayalı tarikatlar” şeklinde tanımlanmasını mümkün kılmakta ve günümüzde Anadolu’da yaşayan Alevî nitelemeli geleneğin soya (ocaklara) dayalı tarikatlardan oluşan gruplar(topluluklar) bütünü için bir üst kimlik veya bir şemsiye kavram olduğunu göstermektedir.²²

Nitekim varlıklarını “soya dayalı” olarak sürdürseler de söz konusu gruplarda hakim olan en belirgin özellik, tarikatların maddî, manevî ve insanî ortak unsurlarının hepsini bir şekilde barındırıyor olmasıdır. Muharrem vesilesiyle yerine getirilen uygulamaların da diğer tasavvuf ekollerindekilerle aynı anlam ve içerikte şekillendirilmesi yine Alevîliğin nerede görülmesi gerektiği; diğer bir ifadeyle Alevîliğin tasavvuf hareketi olarak görülmesi gerektiği doğrultusundaki görüşlerimizi teyit etmektedir²³

²¹ Alevîliğin soya dayalı tarikatlar olarak isimlendirilmesini anlamlandıracak bazı veriler için de bkz. Cengiz, *Çamiçi Bölgesinde Dini Hayat*, 149-153; Keskin, *Kırsal Kesim Alevîliği*, 254. Alevî nitelemeli geleneğin tarikat olduğuyla alakalı farklı bölgelerdeki gelenek ya da ocak mensuplarının kendi kabulleri hakkında bkz. Lütfi Kaleli, *Binbir Çiçek Mozaği Alevilik* (İstanbul: Can Yayınları, 1996), 421; Ali Ağa Varlık, *İslâmiyetin Özü ve Alevilik-Bektaşilik* (İstanbul: Can Yayınları, 2000), 82; Selim Eren, *Sosyolojik Açından Ordu Yöresi Alevîliği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2002), 108; Taşgın, *Türkmen Alevîler*, 48.

²² Nitekim Tokat yöresinde Dedelerin; Alevîliğin ne olduğunu farklı yönleriyle dile getirme cihetine gitseler de, Alevîliğin statüsüyle alakalı olarak hemen hemen hepsinin “tarikat” nitelemesi yaptıkları görülmektedir. Üçer, *Geleneksel Alevilik*, s. 65-68. Alevî geleneğin tarikat olarak değerlendirilmesi gerektiği ve tasavvufi boyutu hakkında ayrıca bkz: Sayın Dalkıran, “Alevî Kimliği ve Anadolu Alevîliği Üzerine Bir Deneme”, *Ekev Akademi Dergisi* 6/10 (2002), 109-110; M. Saffet Sarıkaya, “Alevilik-Bektaşiliğin Tasavvufi Boyutu Üzerine” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 82 (2017), 9-23.

²³ Cenksu Üçer, “Alevîliğin Yanlış Algılanması: Muharrem Uygulamaları Örneği”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 74 (2015), 44-69.

2. ALEVÎ NİTELEMELİ GELENEK YA DA OCAK VE GRUPLARDA BAZI ÂDÂB VE ERKÂN

Bir nevi “soya dayalı tarikatlar”dan oluşan Alevî nitelemeli gelenek ya da ocak ve gruplar, İslâmlaşma sürecinde tasavvuf hareketleriyle karşılaşmışlar, daha önce anılan tasavvuf hareketlerini, içinde buldukları sosyal yapılarına uyarlayarak kabul etmişlerdir. Yaşamış oldukları kabile ya da aşiret sistemi doğrultusunda tasavvuf telakkilerini de soya dayalı olarak şekillendiren bu gruplar, sonuçta bütün dîni hayatlarını söz konusu çerçevede şekillendirmişlerdir. Alevî geleneğe mensup ocak ve gruplarda soya dayalı olma hususunun, inanç ve kültür dünyalarının önemli unsurlarından birisi olan *evliyâ* ya da *eren kültü* ile ilgili telakkilerinde de görülmesi kayda değerdir. Evliyâ kültü çerçevesinde inanılan ateşte yanmama, cansız varlıkları harekete geçirme gibi bazı kerâmetleri,²⁴ her bir grubun kendi kabile ya da aşiret evliyâsı için söz konusu edip benimsemesi, Alevî nitelemeli ocak ve gruplardaki ortak temel karakteri açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim, Hacı Bektâş Vilâyetnâmesi, Abdal Musa Vilâyetnâmesi ve Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi gibi eserlerde dile getirilen kerâmetlerin,²⁵ Tokat bölgesinde Hubyar Sultan ve Keçeci Baba için de hikaye edilmesi, bu grupların “tasavvuf telakkilerini yaşamış oldukları sosyal yapıya uyarlayarak aldıkları” şeklindeki tespiti de destekler mahiyettedir. Sözelimi, Abdal Musa Vilâyetnâmesi’nde anlatılan “çok az yemekle pek çok kişinin karnının doyurulması” şeklindeki kerâmet²⁶, Tokat bölgesinde Hubyar bağluları tarafından Hubyar Sultan hakkında anlatılmaktadır.²⁷ Bu kerâmetin

²⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), 94.

²⁵ Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybi) Menâkıbnâmesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 64-72.

²⁶ Adil Ali Atalay, *Abdal Musa Sultan ve Velayetnamesi* (İstanbul: Can Yayınları, 1997), 26.

²⁷ Eraslan Doğanay, *Anadolu Evliyâsı Hubyar Sultan* (İstanbul: Anadolu Matbaası, tarihsiz), 19. Az yiyeceklerle orduyu doyuran Hubyar Sultan’ın bu işi gerçekleştirdiğine inanılan Hubyar Tekkesi’nin yanındaki Sokutaş’ın, Hubyarlılar ya da Sıraçlar’ca günümüzde de ziyaret edildiği bizzat alan araştırmalarımız esnasında gözlemlenmiştir. “Az yiyeceklerle çok kişiyi doyurmak” sünni ve gayr-i sünni pek çok menâkıbnâmede görülebilen ortak bir motiftir. Bkz.: Ocak, Menâkıbnâmeler, 94.

bütün ocaklarda değişik evliyalar hakkında aynı kalıplarla anlatıldığına şüphe yoktur.

İmanı dahi *ikrâr etmek* anlamına yani tarikatta nasip almaya veya bir mürşide, pîre ikrâr vermeye hasreden²⁸ cennet-cehennem kabullerini *yola girmek* ya da yine *ikrâr vermekle* bağlantılı olarak şekillendiren, ibadet anlayışlarını da daha çok tarikat hayatı kalıpları içerisinde biçimlendiren ve dolayısıyla Tasavvuf düşüncesinin hakim olduğu Alevî nitelemeli gelenek, bu düşüncesini yine tasavvuf ekollerinin hepsinde bir şekilde varolan usûl ve âdâb-erkân çerçevesinde sistemleştirmiştir. Buna göre, tasavvuf usûllerini *Dört Kapı-Kırk Makam* anlayışıyla oluşturan bütün Alevî nitelemeli ocak ve gruplar, âdâb-erkân bağlamında *üç sünnet-yedi farz (özellikle Sûfiyân süreği müntesiplerinde)*, *niyaz, cem* gibi unsurları esas olarak kabul etmişler ve ahlâk anlayışlarını *eline-diline-beline sahip olmak* ilkesini merkez alarak oluşturmuşlardır.²⁹

3. ANADOLU'DA TEKKE VE ZÂVİYELERİN KURULMASI VE FONKSİYONLARI

İslâm dünyasındaki genel duruma paralel olarak, Anadolu'daki tasavvuf hareketlerinin de şehirlisi ve köylüsü ile tekke ve zâviyelerin etrafında şekillendiği bilinmektedir.³⁰ Dönemlerindeki yönetimlerin iskan politikaları sonucu, birer sosyal yardım müessesesi oldukları kadar, aynı zamanda imar ve iskan aracı olarak kullanılan ve bununla birlikte emniyet ve taşımacılığın sağlanmasına katkılarının yanı sıra dinî propaganda bakımından da son derece önemli merkezler durumundaki bu tekke ve zâviyeler, yerine getirdikleri bu sosyal

²⁸ Üçer, *Geleneksel Alevilik*, 239-240; Üçer, *Musâhiblik*, 108-109. Bu kabulün Buyruk olarak isimlendirilen eserlerdeki ifade şekli için bkz. Doğan Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 157-158.

²⁹ Cenksu Üçer, "Geleneksel Alevilikte İbadet Hayatı, Bazı Âdâb ve Erkân", *Anadolu'da Aleviliğinin Dünü ve Bugünü*, edit. Halil İbrahim Bulut (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010), 492-510; Bozkuş, *Sivas Aleviliği*, 288-291.

³⁰ Ahmet Yaşar Ocak- Süreyya Farûki, "Zâviye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1986), 13: 468-471.

görevlere bağlı olarak kazanmış oldukları vergi muafiyeti vb. bazı imtiyazları ile gerçekten bu görevleri yerine getirebilecekleri yerlerde kurulmuşlardır.³¹ Kimi bu toprakların fethine katılmış, kimi fetihten sonra buralara gelerek aileleriyle beraber köylere ya da tamamen boş ve tenha yerlere yerleşen ve çoğu, yerleştikleri bu yerlere adlarını veren dervişler, oralarda müridleriyle beraber ziraat ve hayvancılıkla meşgul olmuşlar, hatta toprak açıp taşını budağını temizlemekle kalmayıp, gayet iyi cinslerde meyve ağaçları yetiştiren, bağ-bahçe işleriyle uğraşan, değirmen arkı ve binası inşa eden, kuyu kazıp su çıkaran ve araziye sulayan kalifiye elemanlar olarak toplum için sosyal ve ekonomik anlamda büyük faydalar sağlamışlardır.³²

Konumuz açısından özellikle şehirlerden uzak yerlerde çoğu göçebe ve yarı göçebe grupların arasında kurulan bu tekke ve zâviyelerin kurucuları durumundaki kişilerin kimlikleri oldukça önemlidir. Kurulan bu tekke ve zâviyelerin başında bulunan şeyh ve dervişler, yeni kurulan yerlere yerleşen göçmenlerin öncüleri, kabile başkanları veya büyük babalarıydı. Nitekim, Orta Asya'dan göçlerle beraber geldikleri aileleri ile uygun yerlere yerleşen ve mensubu buldukları kabilelerin hem şefi hem de dinî reisleri olan bu şeyhler, açtıkları zâviyelerle çevrelerindeki hayatın bütün maddî ve manevî yönleriyle

³¹ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi* 2 (1942): 299, 304. Barkan tarafından belgelere dayanarak ortaya konulan tabloya göre Anadolu'ya göçle gelen ve bu kurulan zâviyelerin etrafında yerleşen gruplar genel olarak şu işlevleri görmüşlerdir. 1. Göç ile gelip yerleştikleri toprakları işlemek, 2. Kurulan zâviyeler ile gelen-geçenin konaklama ve gece kalmalarını sağlayacak ortamı hazırlamak, 3. Boş toprakları şenlendirmek ya da dağdan, bayırdan toprak açmak, 4. Derbendleri beklemek, emniyet ve gelen geçenin konaklama ve istirahatlarını sağlamak.

³² Barkan, "Türk Dervişleri ve Zâviyeler", 290, 297-298. Nitekim Tokat bölgesinde bulunan iki "Tekke"de, meselâ Hubyar'da *Hubyar Değirmeni*, Keçeci Baba'da, *Keçeci Baba Kuyusu*, aynı şeylerin alan araştırması yürüttüğümüz Tokat bölgemiz için de geçerli olduğunun güzel bir örneğidir. Daha sonraları bu mekanların, bu anlayışın genel karakteristiğine uygun olarak, kendilerine kutsallık atfedilerek Alevi nitelemeli ocak ve grup mensupları için farklı bir boyutta değer kazandıkları görülmektedir.

meşgul olmuşlardır.³³ İşte müridleri daha çok kendi aile ve soylarının birer mensubu olan ve içlerinde yaşadıkları ve yönettikleri kabilelerin başında, din adamı, büyücü, hekim ve şair kimliğini bir arada toplayan bu şeyh ve dervişler, yukarıda işaret edilen sosyal noktalarda oynadıkları role ek olarak, evliyâ menkıbelerini de bir şekilde bu topraklara taşıyarak halk arasında yaymışlar ve böylelikle Anadolu dîni tarihinde de bu bağlamda önemli bir role sahip olmuşlardır.³⁴ Nitekim, bir aşiretin muhtelif gruplarının göçler dolayısıyla gidip yerleştikleri farklı noktalarda aynı isim altında köyler ve zâviyeler kurması ve evliyâlar kabul etmiş olması konuyu daha da anlaşılır kılmaktadır.³⁵

Burada dikkat çekilmesi gerekli bir nokta daha vardır: Bu, göçebelikten yerleşikliğe geçen aşiretler ile söz konusu tasavvuf hareketlerinin durumu nedir? Yani, göçebe dervişler mi yerleşik hayata geçip aşiret ağırlıklı köyler kurmuşlardır; yoksa köyler kuran göçebe aşiretler mi birtakım derviş zümreleri meydana getirmişlerdir? *Daha ziyade köyler oluşturacak şekilde toprağa yerleşmekte olan göçebe aşiretlerin birtakım derviş zümreleri meydana getirmelerinin*,³⁶ daha kabul edilebilir olduğu görülmektedir. Zira, genel olarak ilk İslâmlaşma sürecinde bile bazı tasavvufî hareketlere muhatap oldukları bilinen ve Anadolu'da da benzer bir ortam ve etki ile karşılaşan bu grupların, köyler oluşturulurken akrabalığın önemli bir etken olduğu da göz önünde bulundurulduğunda,³⁷ tasavvuf anlayışlarını *Anadolu'ya taşımış oldukları yapıya uyarlamış olmaları*, yukarıdaki yaklaşımı doğrulamaktadır ki, günümüzdeki geleneksel yapının bu kabule uyduğu

³³ Barkan, "Türk Dervişleri ve Zâviyeler", 295; Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı, Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksinin Teşekkülü* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996), 64-65.

³⁴ Barkan, "Türk Dervişleri ve Zâviyeler", 284-285; Ocak, *Babaîler*, 71-72.

³⁵ Barkan, "Türk Dervişleri ve Zâviyeler", 295-296. Hasluck da haklarında uydurulan menkıbeler ne olursa olsun pek çok tekkenin bir *aşiret evliyâsı* mezarı olarak kurulduğunu düşünmektedir. Frederick William Hasluck, *Anadolu ve Balkanlar'da Bektaşilik*, trc. Yücel Demirel (İstanbul: Ant Yayınları, 1995), 83.

³⁶ Barkan, "Türk Dervişleri ve Zâviyeler", 285 (11. dipnot).

³⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978), I/141- 311.

³⁷ Barkan, "Türk Dervişleri ve Zâviyeler", 285 (11. dipnot).

görülmektedir. İşte çizilmeye çalışılan bu tablo, günümüzde geleneksel Alevî nitelemeli ocak ve gruplar için dile getirilen “soya dayalı tarikatlar” olma keyfiyetini ve tarihsel arka planını açıkça ortaya koymaktadır.

Sonuçta, boş toprak bulmak ve kendilerine yer yurt edinmek için gelen ve Anadolu’ya yerleşen, yeni açılan veya boş bulunan yerleri imar ve iskan etmek hususunda önemli roller oynayan, hatta dağdan, bayırdan toprak açmak ve iskan edilemeyecek halde olan ıssız, tenha ve zor tabiat şartlarının hakim olduğu ve çoğu hırsız yatağı yerlerde dönemlerinin yönetimlerinin yönlendirmeleriyle yerleşerek oralarda seyahat güvenliğini de sağlayan birer jandarma karakolu görevini yerine getiren ve görüldüğü üzere ancak bütün bu zor görevlerin üstesinden gelebilecek azimli ve hayat anlayışları kuvvetli kişiler tarafından kurulan bu tekke ve zâviyeler,³⁸ Anadolu’da zor tabiat şartlarının hakim olduğu mıntıkalara yerleşme ile ilgili olarak bazı düşüncelerin açıklığa kavuşturulmasına da katkı sağlamaktadır.³⁹ Bu konu ile ilgili olarak daha önce yönetimlerin iskan politikaları, akrabalık faktörü ve önceleri alışık olunan şartlara göre yerleşme

³⁸ Barkan, “Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, 293-301; Semavi Eyice, “İlk Osmanlı Devrinin Dini-İctimai Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler”, *İÜİFM*, 13/1-2 (1963), 22-32.

³⁹ Pek çok yazar günümüzde kendilerine Alevî nitelemesi kullanılan ocak ve grupların, farklı siyâsî, sosyo-kültürel yapılanmaların yanında, oluşturulan birtakım olumsuzluklar sonucu kendilerine yöneltilen çeşitli zorlamaların, özellikle de siyâsî-askeri bir zorlama ve baskının etkisiyle kırsal ve dağlık alanlarda yaşamayı tercih ettiklerini dile getirmektedir. Bkz. Fazlı Arabacı, *Alevilik ve Sünniliğin Sosyolojik Boyutları* (Samsun: Etüt, 2000), 79; Rıza Zelyut, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik* (İstanbul: Yön Yayıncılık, 1998), 273.

Anadolu coğrafyasında dağlık bölgelere yerleşme söz konusu olsa da, burada göz ardı edilmemesi gereken bazı noktalar bulunmaktadır. Özellikle Erdebil Süfiyân Süreği bağlularının yani Kızılbaşların bir kısmının dağlık ve ormanlık alanlarda ve yaylalarda yaşadıkları doğrudur. Ancak bunun sebebi, sosyolojik ve kültürel değildir. Nitekim, aynı bölgelerde yaşayan -galat-ı meşhur tabirle-Sünnî köylerin bulunması ve bunların sayısının Alevî nitelemeli ocak ve grupların buldukları köylerden hiç de az olmaması, buna ilaveten sözcülimi, Artvin’den İstanbul’a kadar olan Karadeniz’in ormanlık ve dağ köylerinin hemen hemen hepsinin Sünnî olması, bunların da çok çetin hayat ve geçim şartları altında buralarda yaşamak zorunda kalmaları; meselâ Türkiye’de en çok göç veren Kastamonu ve Bolu vb. illerin Sünnî köylerinin Alevî nitelemeli ocak ve grupların buldukları köylerinden daha zengin ya

gibi sosyo-psikolojik hususlara dikkat çekilmiş, bu konuda ayrıca bazı dîni duyguların şekillendirdiği birtakım tutumlardan kaynaklanan başka etkenlerin söz konusu olduğuna işaret edilmişti. İşte burada bu sonuncusunun da yerleşmede oldukça önemli bir etken olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira, bir aşiret velisi etrafında şekillenen, daha doğru bir ifade ile yoğunlaşan ve dîni duyguları ve gerekleri bu bağlamda algılayıp uygulayan bu grupların, yeni yerleşme ihtiyacı hissettiklerinde, daha önce zikredilen hususlara ek olarak bu tekke ve zâviyelerin yakınında bir yere yerleşmeyi tercih etmeleri, bu zihniyete sahip olan grupların yapabilecekleri en doğal hareket olarak görülmelidir. Bu husus ise geleneksel olarak “boy, soy, aşiret sistemine” dayalı sosyal bir yapıya uyarlanmış olan Alevî nitelemeli ocak ve grupların, tekke yapılanması anlamında da bu esasa göre şekillenmesi noktasının anlaşılmasına katkı sağlayan önemli bir konudur.

4. ALEVÎ NİTELEMELİ OCAK VE GRUPLARA AİT ÂDÂB VE ERKÂN MERKEZİ TEKKE, ZÂVİYE VE DERGÂHLAR

Alevî nitelemeli ocak ve gruplar geleneksel olarak ana ocak, alt ocaklar sistemine uyarlanmış⁴⁰ ana/metbu tekke ve alt/tâbi tekkeler şeklindeki kurumsallaşmıştır.⁴¹ Bunun en somut delili, Anadolu ve yakın coğrafyasında bulunan söz konusu ocaklar ve gruplara ait tekke, zâviye ve dergâhlardır.

---

da iyi durumda olmamaları gibi göstergelerden hareketle Osmanlı'nın Kızılbaşları dağlık bölgelerde yaşamaya zorladığı ya da bu grupların güvenlikleri açısından buralarda yaşamayı daha uygun buldukları yönündeki yaklaşımların doğru olmadığına dikkat çekilmektedir. Zira Orta Asya'dan gelen Türkmen gruplar -iskan politikalarının etkisi de göz önünde bulundurularak- Anadolu'da yine bozkırlarda ve ormanlık alanlarda yaşamayı tercih etmişlerdir. Sonuçta şu söylenebilir ki, Osmanlı-Safevî gerginliğinden önce Kızılbaşların yerleşim alanları ne ise bu gerginlikten sonra da hemen hemen aynıdır. Süleyman Uludağ, “Müzakereler”, *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Alevîler Bektaşîler Nusayrîler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1999), 169-170.

⁴⁰ Üçer, *Tekke, Zâviye, Dergâh'tan Cemevi'ne*, 239-248.

⁴¹ Üçer, *Tekke, Zâviye, Dergâh'tan Cemevi'ne*, 253-259.

Burada konunun ana çerçevede ortaya konulması adına, Baki Öz ve Eraslan Doğanay tarafından bu konuda yapılan müstakil çalışmalarından ilgili tekke, zâviye ve dergâhlara ait bazı örnek isimleri zikretmek yeterli olacaktır.

Baki Öz'ün eserinde zikredilen bazı tekke, zâviye ve dergâhlar şu şekildedir: Hacı Bektaş Dergâhı (Nevşehir, Hacı Bektaş), Abdal Musa Sultan ve Elmalı Tekkesi (Antalya Elmalı), Haydar Baba Tekkesi (Antalya Elmalı), Kilerci Baba Tekkesi (Antalya Elmalı), Kafi Baba Tekkesi (Finike), Geyikli Baba Zaviyesi/Tekkesi (Bursa), Kolu Açık Hacim Sultan Tekkesi (Uşak Sivaslı Susuz), Yatağan Baba Tekkesi (Muğla), Oklu Horoz Dede Tekkesi (Manisa Akhisar Horoz), Aynî Ali Baba Tekkesi (Saruhan), Hasan Baba Tekkesi (İzmir), Hamza Baba Dergâhı (İzmir Kemalpaşa), Velî Baba Dergâhı (Isparta Senirkent Uluğbey), Ahî Şemseddin Tekkesi (Isparta Uluborlu), Seyyid Tekkesi (Uluborlu Alaaddin Camii yanı), Şeyh Çakır Tekkesi (Kütahya Hisarcık), Hüseyin Dede Tekkesi (Kütahya Hisarcık Şeyh Çakır), Sarı Dede Tekkesi (Kütahya Tavşanlı Dedeler), Şemsi Baba Dergâhı (İzmir Yağhaneler), Horasanlı Ali Baba Tekkesi (Tire), Sultan Şücaeddin Veli Dergâhı (Eskişehir Seyitgazi Arslanbeyli), Pirab Sultan Tekkesi (Konya), Koyun Baba Tekkesi (Çorum Osmancık), Abdal Murad Tekkesi (Bursa), Sümbüllü Baba Tekkesi (Tokat), Keçeci Baba Tekkesi (Tokat Erbaa Keçeci), Ali Baba Tekkesi (Kütahya Geven), Hüseyin Gazi Tekkesi (Ankara), Seyyid Battal Gazi ve Seyyidgazi Tekkesi (Eskişehir Seyitgazi), Üryan Baba Tekkesi (Eskişehir Seyitgazi), Hasan Dede Dergâhı (Ankara Keskin), Nasreddin Tekkesi (Tokat Zile), Koçu Baba Tekkesi (Kalecik), Piri Baba Tekkesi (Amasya Merzifon), Pîr Ali Bircivan Tekkesi (Amasya Gümüşhacıköy Sarayözü), Seyyid Garib Musa Tekkesi (Sivas Divriği Güneş), Şeyh Hasan Onar Tekkesi (Malatya Arapkir Onar), Teslim Sultan Tekkesi (Denizli), Kazak Abdal Tekkesi (Denizli), Baba İlyas (Mesudiye) Tekkesi (Amasya Çat), Karakurt (Kalender Baba) Tekkesi (Kırşehir), Karadonlu Can Baba Tekkesi (Sivas Divriği Gedikbaşı Ömerli), Seyyid Mahmud Hayrânî Tekkesi (Konya Akşehir), Hıdır Abdal Ocağı Zâviyesi/Tekkesi (Erzincan Kemaliye Ocak), Hubyar Tekkesi (Tokat Almus Hubyar), Yalıncağ Tekkesi (Sivas Hafik Yalıncağ), Sultan Samut Tekkesi (Sivas Kangal Tekke), Eraslan Tekkesi (Sivas Yıldızeli Güneykaya), Koca Haydar Tekkesi (Sivas Divriği Koca Haydar), Seyyid Baba (Şeyh Osman) Tekkesi (Sivas Divriği Akmeşe),

Şahkulu Sultan Dergâhı (İstanbul), Karacaahmet Sultan Dergâhı (İstanbul), Yatağan Baba Tekkesi (Edirne), Otman Baba Dergâhı (Bulgaristan Hasköy), Akyazılı Sultan Dergâhı (Bulgaristan Varna), Demir Baba Tekkesi (Bulgaristan Deliorman Bölgesi), Seyyid Ali (Kızıl Deli) Sultan Dergâhı (Yunanistan Dimetoka), Sarı Saltuk Tekkesi (Romanya), Sersem Ali Baba/ Harabatî Baba Tekkesi (Makedonya), Gül Baba Tekkesi (Macaristan).⁴²

Eraslan Doğanay bir kısmı Baki Öz tarafından zikredilenler olmak üzere daha çok Amasya, Tokat, Sivas yörelerindeki yapılar hakkında başta Hubyar, Keçeci Baba olmak üzere türbeler üzerinden (Koyun Baba, Kat Baba, Çeltek Baba, Pir Mehmed, Hamza Abdal) bir takım yapılara da işaret etmektedir.⁴³

5. ALEVÎ NİTELEMELİ OCAK VE GRUPLARA AİT ÂDÂB VE ERKÂN MERKEZİ TEKKE, ZÂVİYE VE DERGÂHLARDA BULUNAN MESCİD VE CAMİ KAYITLARI

İnternet üzerinden bir tarama yapıldığında hemen karşılaşılaacağı üzere, güncel bir takım tartışmalarda özellikle Hacı Bektâş Veli Dergâhı'nda bulunan cami üzerinden bir takım yanlış ezberlerin tekrar edildiği gözlenmekte; bu bağlamda "1826 yılına kadar Hacı Bektâş Veli Dergâhı'nda cami olmadığı" iddiasının, diğer Alevî nitelemeli ocak ve gruplara ait dergâhlara da -zımmen- işarette bulunmak suretiyle dile getirildiğine şahit olunmaktadır. Bu iddianın Hacı Bektâş Veli Müzesi web sayfasında da yer aldığı görülmektedir.⁴⁴

⁴² Baki Öz, *Dünyada ve Türkiye'de Alevi-Bektaşî Dergâhları* (İstanbul: Can Yayınları, 2001), 13- 330.

⁴³ Eraslan Doğanay, *Anadolu'da Yaşayan Dergâhlar* (İstanbul: Can Yayınları, 2000), 47-142.

⁴⁴ Sayfada şu bilgiler paylaşılmaktadır: "1826 yılında Yeniçeri Ocağını kapatıp, Bektaşîliği yasaklayan Sultan II. Mahmut, çıkardığı 11 Ocak 1827 tarihli fermanla, "Anadolu'daki bütün Bektaşî tekkelerinin türbe mahalleri hariç bütün binalarının yıktırılmasını; eşya, emlak ve diğer gelirlerine el konulmasını" emretmiştir. Birçok Bektaşî tekkesi camiye dönüştürülmüş ve daha çok Nakşibendi tarikatına mensup şeyhlerin idaresine bırakılmıştır. Caminin, II. Mahmut'un bu fermanından sonra 1834 yılında yaptırıldığı görüşü *ağırlıklı olarak benimsenmektedir*. Bedri Noyan Dede Baba'nın aktarımına göre,

Halbûki bu konuda yapılan ve internet ortamında da paylaşılan bilimsel çalışmalar ve elde bulunan bazı arşiv belgeleri, iddiaların ne kadar yanlış ve gerçek dışı olduğunu ve tamamen tekrarlanmış ezberlere dayandığını ortaya koymaktadır. Nitekim “XIX. Yüzyılda Hacı Bektaş Veli Tekkesi’nde Yapılan Tamirlerle İlgili Arşiv Belgeleri” adlı Osmanlı Arşiv Belgelerine dayalı olarak ortaya konulan çalışmaya göre, 22 Nisan 1803 tarihinde Hacı Bektaş Veli Hazretlerinin Karahöyük’te (Hacı Bektaş İlçesi) bulunan tekkesinin, türbesinin ve camisinin harap olmaları sebebiyle tamir ettirilmeleri kararı alınmıştır.⁴⁵ Makalede yer alan bilgi ve belgelere göre, 1803 yılında yani iddia edilen tarihten 24 sene önce tamiri için ödenek çıkarılan bir caminin çok daha önceki bir tarihte yapılmış olduğu açıktır. Hatta hicrî 13 Şaban 1175 / milâdî 9 Mart 1762 tarihli başka bir Osmanlı Arşiv belgesi, “Hacı Bektâş-ı Velî kuddise sırruhu'l-azîzin türbe-i şerif ve *mescid-i münîfleri* ve dâirelerinde olan büyü-tü adide ve şâir mahalleri mürûr-ı eyyam ve kûrûr-ı a’vâm ile müşrif-i harâb olup ta’mîrine ” ifadeleriyle dergâhta bulunan caminin 1762’lerden önce varolduğunu çok açık bir şekilde göstermektedir.⁴⁶ Dolayısıyla Hacı Bektaş Dergâhındaki caminin 1826 yılından sonra yaptırıldığı, 1827’den önce tekkede cami olmadığı yönündeki iddialar doğruları yansıtmamaktadır.

Yukarıda alıntı yapılan müze sayfasında dergâhta bulunan caminin 1834 yapıldığının “ağırlıklı olarak benimsendiği” vurgulanırken;

Mimar Hikmet’in kitabında Salih Niyazi Dede Baba’nın şu anlatımı yer almaktadır: "Biliyorsunuz ki Alevilik-Bektaşılık bir çok saldırıya uğramıştır.... Alevilik – Bektaşılığa vurulan en önemli darbe II. Mahmud zamanındadır. Biliyorsunuz ki Yeniçeri’ler Bektâşi idi. Onlar kaldırılırken bizim tekkemizdeki bütün babalar ve dervişân da kısmen nefyedilmiş ve birçokları katledilmişti. Yalnız Sultan Mahmud, büyük bir velî olan Hazret-i Bektâş’a hürmeten, bu tekkeyi ibkaa etmişti. Gördüğünüz bu câmi o zaman inşa olunmuştu. Teşkilâtımızdan ibâdet ve Âyin babası olan Meydan evi babasını kaldırmışlardı ve bir fermân ile bu câmi’ye bir Nakşbend şeyhi koymuşlardı.... Gördüğünüz hoca da bu câmi’in müezzini-dir.” “Hacı Bektaş Veli Müzesi”, Erişim: 05.11.2018, http://www.hacibektaş.com/index.php?id=Hacibektaş_Veli_Muze.

⁴⁵ Fahri Maden, “XIX. Yüzyılda Hacı Bektaş Veli Tekkesi’nde Yapılan Tamirlerle İlgili Arşiv Belgeleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 55 (2010), 314.

⁴⁶ Belge 1: BOA, C.EV, 43/2136.

devamında “30 Kasım 1925 tarihinde yürürlüğe giren Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasına dair yasa ile Dergahın kapatılmasından sonra ve müze olarak açılmasından önce, 1958 yılında külliyyede incelemelerde bulunan C.H.Tarım, caminin inşasına ilişkin Arapça yazıt olduğu bilgisini vermektedir. Bugün yerinde olmayan sözkonusu yazıtta, “caminin Yavuz Sultan Selim dönemindeki son Dulkadiroğlu Emiri Şehsuvar Bey oğlu Ali Bey tarafından 926 (M.1519-1520) yılında yaptırıldığı” yazılı olduğu ileri sürülmektedir.”⁴⁷ denildiği görülmektedir.

Halbûki aynı konuda Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü’nün internet sayfasında yer alan ve caminin mimarî özellikleri üzerinden yukarıdaki iddianın gerçekleri yansıtmadığını ifade eden değerlendirmenin⁴⁸ vakiya daha uygun olduğu açıktır.

Kaldı ki, Hacı Bektaş ziyaretine gidenlerin bizzat gördükleri üzere, ilçe merkezinde kitabesinde 1519 tarihinin kayıtlanmış olduğu bir “Cuma mescidi”nin bulunması ayrıca dikkate alınması gereken önemli bir veridir. Bu, söz konusu mescidin de döneminde Cuma namazlarının eda edildiği bir mekân olduğunu göstermektedir. Cuma mescidi, yalın anlamıyla içinde Cuma namazının kılındığı mescid anlamına gelmektedir. Bilindiği gibi, İslam’ın ilk yıllarından itibaren belli bir zaman dilimine kadar, bir yerleşim yerinde Cuma namazları

⁴⁷ https://www.hacibektas.com/index.php?id=hacibektas_veli_muze.

⁴⁸ “Bazı müellifler mescit bölümünün II. Mahmud tarafından, Vaka-i Hayriye’yi müteakip 1250 (1834-35) yılında inşa ettirildiğini ileri sürmekte ancak günümüzde büyük ölçüde kabul gören bu iddianın gerçeği yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki; tekkelerin kapatılması (1925) ile onarımın başlaması (1958) arasındaki devrede, 1948’de külliyyeyi incelemiş olan C. H. Tarım, mescide ait olan Arapça inşa kitabesinin metnini vermekte, günümüzde yerinde bulunmayan söz konusu kitabede mescidin, Yavuz Sultan Selim döneminde, 926 (1520) yılında Osmanlılara tabî son Dulkadiroğlu Emiri Şehsuvar Bey oğlu Ali Bey (öl. 1522) tarafından inşa ettirildiği belirtilmektedir. Nitekim mescidin tasarımı, basık oranların ve özellikle mimari ayrıntıları II. Mahmud döneminin ampir üslubuna tamamen ters düşmekte, buna karşılık mihrabı, üç merkezli kimeri ve basık köşe trompları ile, Osmanlılardan önce, uzun süre Memluklara tabi olan ve Memluk sanatının etkisinde kalan Dulkadiroğulları’nın bazı camilerindeki mihrapları andırmaktadır.” “Cami”, Erişim: 05.11.2018, <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR-12053/cami.html>.

sadece bir mescidde kılınmıştır.⁴⁹ Ülkemizde düzenlenen bir takım bilimsel ve kültürel etkinliklere katıldığımızda tanıştığımız bazı ocakzâde kimselerin, kendi ocak köylerinde; çevre köylerden insanların gelip Cuma namazlarını eda ettikleri Cuma mescidi bulunduğu ve kendi dedelerinin de Cuma hatibi görevi de yaptıklarını dile getirmeleri burada özellikle ifade edilmelidir.

Başta Hacı Bektâş Dergâhı olmak üzere, Abdâl Musa Dergâhı, Keçeci Baba Tekkesi, Seyyid Battal Külliyesi (Zâviyesi), Şücaeddin Velî Degâhı/Zâviyesi gibi pek çok yapıda, özellikle de ana tekke durumunda olanlarda cami veya mescid kaydı bulunmaktadır⁵⁰.

Seyyid Battal Külliyesi (Zâviyesi)'nde bulunan cami, I. Keyhürev tarafından hicrî 604, milâdî 1207-1208 yılında inşa edilmiş, milâdî 1511 yılında Bayezid döneminde yenilenmiştir.⁵¹

Abdâl Mûsâ Tekkesi'nde 1874'ten sonra son halini aldığı düşünülen binaların arka arkaya sıralanan üç avlu içinde toplanmış halinde, birinci ve ikinci avluda mescid, meydan evi, derviş hücreleri, mihman evi, aşevi, kiler, ekmek evi ve at evinin, üçüncü avluda ise türbe, hazire ve su kuyusunun bulunduğu görülmektedir.⁵² Abdal Mûsâ Tekkesi ile ilgili hicrî Ramazan 1140/ milâdî 1728 tarihli bir arşiv belgesi tekkede eski tarihli bir mescid bulunduğunu göstermektedir.⁵³

Şücaeddin Velî Zâviyesi'nde külliye iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bir avlu ile çevrili iki türbe (Şücâ'eddîn ve Demirtaş

⁴⁹ Ahmet Önkal - Nebi Bozkurt, "Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 46-47; Yılmaz Can, "İlk İslam Şehirlerinin İki Önemli unsuru: Cuma Mescidi Darü'l- İmara İkili Üzerine Bir Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996): 123.

⁵⁰ Bu konuda bkz. Ömer Faruk Teber, "Bir Sosyal Kurum Olarak Osmanlı Devletinde Antalya Vakıfları Vakfiye Örnekleri", *Antalya Kitabı Selçukludan Cumhuriyet'e Sosyal Bilimlerde Antalya* (Antalya: Antalya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2018), 120-128.

⁵¹ Yağmur Say, *Seyyid Battal Gazi ve Külliyesi*, İstanbul: Odunpazarı Belediyesi Yayını, tarihsiz), 109-111. Seyyid Battal Gazi camii ve türbesinin tamiri için ödenek talep eden arşiv belgesi kaydı için bkz. Belge 2: VGMA 0382 numaralı defter 133. sayfa.

⁵² M. Baha Tanman, "Abdal Mûsâ Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 65.

⁵³ Belge 3: VGMA 1144 numaralı defter, 101. sayfa, (Varak 49).

Paşa), bir minâre, bir havuz ve bir cami bulunmaktadır.⁵⁴ Şücâ'eddîn Zâviyesi camiine hatib olarak görevlendirilen birisinin bu görevinin yenilenmesini içeren hicrî Zilka'de 1143/ milâdî Haziran 1731 tarihli kayıt⁵⁵ söz konusu caminin döneminde Cuma namazlarının eda edildiği bir mekân olduğunu göstermektedir.

Keçeci Baba Tekkesi/Zâviyesi (Ahi Baba/Ahi Mahmud) Vakfında görüldüğü üzere kayıtlarda Fakihler Köyü olarak da geçen Keçeci Baba köyündeki zâviyede türbeyle birlikte cami de bulunmaktadır. Vakıf mütevellileri aynı zamanda caminin imâmet ve hitâbet görevlerini de yürütmekteydi. Kayıtlara göre uzun yıllar Seyyid Kasım Pehlivan b. Haydar tarafından yürütülen Keçeci Baba Vakfı ve cami mütevellisi, imâmet ve hitâbet görevleri milâdî 1864 yılında oğulları Haydar, Emin, Hüseyin, Mehmed ve Ali'ye müştereken geçmiştir.⁵⁶ İmâmet ve hitâbet görevinin Kasım Pehlivan'dan İbrahim ve Mehmet Emin'e verilmesi kararlaştırıldığı halde henüz beratlarını alamadıklarını içeren milâdî 14 Ekim 1872 tarihli arşiv belgesi kaydı, Keçeci Baba Zâviyesi camisinin de Cuma namazının edâ edildiği bir cami olduğunu anlatmaktadır.⁵⁷

Yukarıda sıralananlar dışında Anadolu ve Rumeli'de bulunan tekke ve zâviyelerdeki cami ve mescid kayıtlarından bazılarının da burada zikredilmesi yerinde olacaktır. Sivas Divriği Akmeşe'de bulunan Seyyid Baba (Şeyh Osman) Tekkesi, İstanbul Beykoz Akbaba Köyü'nde yer alan Akbaba Tekkesi, Erzincan Kemaliye Ocak Köyü'nde bulunan Hıdır Abdal Ocağı/Tekkesi⁵⁸ ile Selanik vilayetinde yer alan Bektâşi tekkelerinden Beyâzîd Baba Tekkesi'nde bulunan cami kayıtları⁵⁹ bu anlamda zikredilebilir.

⁵⁴ Yağmur Say, *Şücâ'eddîn Velî ve Külliyesi* (Eskişehir: Odunpazarı Belediyesi Yayını, tarihsiz), 80.

⁵⁵ Belge 4: VGMA 1088 numaralı defter, 123. Sayfa, (Varak 60).

⁵⁶ Fahri Maden, "Keçeci Baba Ocağı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 71 (2014), 157.

⁵⁷ Belge 5: BOA-EV.MKT-648.124.

⁵⁸ Öz, *Alevi-Bektaşî Dergâhları: Hıdır Abdal Ocağı/Tekkesi* (176), Seyyid Baba (Şeyh Osman) Tekkesi (185), Akbaba Tekkesi (218).

⁵⁹ Fahri Maden, "Selanik Vilayetinde Bektaşîlik", *Alevilik Araştırmaları Dergisi* 7/13 (2017), 144-161.

Bu alanda yapılan çalışmalar, aynen Hacı Bektâş Dergâhında olduğu gibi, diğer Bektâşi tekke, zâviye ve dergâhlarıyla beraber başka ocaklara ait tekke, zâviye ve dergâhlarda da 1826'dan (yani Osmanlı döneminde Yeniçeri Ocağı ve Bektâşi Tekkelerinin kapatıldığı zaman) önce cami ve mescidlerin varolduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim "Evliya Çelebinin Seyahatnâmesinde Bektaşî Tekke ve Türbeleri" adlı bilimsel çalışmada zikredilen veriler bunu açıkça göstermektedir. Bu çalışmaya göre, Elmalı'daki Abdal Musa Tekkesi (s. 92), Osmanlı'daki Koyun Baba Tekkesi (s. 98), Zile'deki Şeyh Nusret Tekkesi (s. 101), Tokat'ta Hacı Bektaş Veli'nin halifelerinden Sultan Cavlı Dede'nin nazargahı Bahadır Sultan (s. 101), Kaligra'daki Sarı Saltık Tekkesi, Rumeli Çirmen Sancağı'ndaki Kıdemli Baba Tekkesi (s. 109), Rumeli Ferecik'teki Nefes Baba Tekkesi (s. 110), Edirne'deki Seferşah Tekkesi (s. 110), Hasköy Harmanlı'daki Otman Baba Tekkesi (s. 112) cami ve mescidlerin bulunduğu yerlerdir.⁶⁰ Evliya Çelebi 1680'lerde vefat ettiğine⁶¹ göre, 1600'lü yıllarda söz konusu tekke ve dergâhlarda cami ve mescidlerin bulunduğu kesindir. Bu itibarla 1826 yılından önce Hacı Bektaş Dergâhında ya da Alevî nitelemeli ocaklara ait tekke, zâviye ve dergâhlarda cami ve mescid bulunmadığına dair iddialar, belge ve bilgiye dayanmayan iddialardır. Daha doğru bir ifadeyle bu tür iddialar mevcut belge ve bilgilerin geçersiz kıldığı iddialardır.

6. ÂDÂB VE ERKÂNA AİT ESERLER İLE DEYİŞ VE NEFESLERDE NAMAZ

Bazı güncel tartışmalarda bir takım kişisel duruşlar ve pratiklerden de hareketle Alevî gelenekte namaz olmadığı yönünde çeşitli iddiaların dile getirildiği malumdur. Bugüne ait bu iddialar karşısında, Alevî nitelemeli geleneğe mensup ocak ve gruplara ait âdâb ve erkân merkezleri tekke, zâviye ve dergâhlarda bulunan cami ve mescid kayıtlarının ne anlam ifade ettiğini hakkıyla değerlendirebilmek adına,

⁶⁰ Fahri Maden, "Evliya Çelebinin Seyahatnâmesinde Bektaşî Tekke ve Türbeleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 65 (2013), 89-128.

⁶¹ Evliyâ Çelebi'nin ölüm tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte daha çok 1684 yılı olduğu üzerinde durulmaktadır. Mücteba İlgürel, "Evliyâ Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 531.

âdâb ve erkâna ait eserler ile deyiş ve nefeslerde namaz konusunun yer alıp almadığı, alıyorsa nasıl bir çerçevesi bulunduğunun da ortaya konulması yerinde olacaktır.

Alevî geleneğe mensup ocak ve grupların âdâb ve erkânına ait temel kaynaklarda namazla ilgili kuvvetli vurgular vardır. Sözelimi, Makâlât'ta, susuz abdest, abdestsiz namaz olmayacağı gibi namazsız da Allah'a *yanarınma*'nın olmayacağına açıkça işaret edilmekte,⁶² namazla ilgili bazı benzetmelerin de yapıldığı görülmektedir. Mesela, çocukluk (oğlanlık) çağı *sabah (irte) namazına*, ergenlik (buluğiyat) çağı *öğle namazına*, delikanlılık (yiğitlik) çağı *ikindi namazına*, olgunluk (kıyılık) çağı *akşam namazına*, ihtiyarlık (kocalık) çağı ise *yatsı namazına* benzetilir.⁶³ Hacı Bektaş Veli'nin kerâmetlerinden birisinin *darı çeçinin üstünde iki rekat namaz kılmak* olduğunun işlendiği

⁶² Esad Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makâlât* (Ankara: Seha Neşriyat, tarihsiz), 8. Buradaki orijinal ifade şu şekildedir: "Pes imdi adam gerek kim suya yaraya ve su gerek kim abdeste yaraya ve abdest gerek kim namaza yaraya ve namaz gerek kim Çalap Te'alâ'ya yaraya."

⁶³ Coşan, *Makâlât*, 77. Ayrıca bkz.: Abdurrahman Güzel, *Hacı Bektaş Veli ve Makâlât* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002), 239. Makâlât'ta namazın ele alınışı ile ilgili ayrıca bkz. Güzel, *Makâlât*, s. 82-85. Namazın Besmele Tefsirin'de "kulu Hak Teâlâ'ya yaklaştıran amellerden" biri olarak zikredilmesi hakkında bkz: Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri* (Alevî-Bektâşî Klasikleri Dizisi-1), haz. Hamiye Duran, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 142. Ayrıca bkz. Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, *Hızırnâme* (Alevî-Bektâşî Klasikleri Dizisi-8), haz. Baki Yaşa Altınok, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 615, 619, 620, 623.

Vilâyetnâme'de,⁶⁴ ayrıca sabah namazı,⁶⁵ akşam namazı,⁶⁶ Cuma namazı⁶⁷ ve Ka'be'de namaz konularının gerek ifa edilen bir görev gerek kerâmet olarak dile getirildiği görülmektedir.

Asılları İmam Cafer Buyruğu, Menâkıb-ı Evliyâ, Menâkıbnâme, Fütüvvetnâme, Vasiyetnâme, Tasavvuf Risâlesi gibi adlar taşımasına rağmen 1960'lı yıllarda yapılan çalışmalarda daha çok Buyruk adıyla yayımlanan ve şöhret bulan eserlerde⁶⁸ de namaz konusu farklı bağlamlarda yer almaktadır. Buna göre, Hz. Peygamber'in iki rekat namaz kılması,⁶⁹ evliyanın dostu olmak için namaz ve niyazın gerekli olması,⁷⁰ *şeriat makamında* cemaatle namaz kılmak nasıl sevap ise tarikatta da mürşid huzurunda cem olup, sohbet halkasında oturup günahlara özür dilemenin aynı şekilde sevap olması⁷¹ gibi bağlamlarda ele alınmaktadır. Buyruk adıyla yayımlanan eserlerin nüshalarında, Kur'an'daki "*Ülâike ke'l-en'âmi bel hum edall*"⁷² ayetinin kimler

⁶⁴ Abdülbâki Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme, Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, tarihsiz), 16. Bu kabulün nefes ve deyişlere de taşındığı görülmektedir. Fedayî Baba'nın bu konuyu dile getiren bazı dörtlükleri şu şekildedir:

Kamu Evliyalar Pir'i buldular	O anda darı çeç meydana geldi
Bir araya gelip danışık kıldılar	Hünkâr destur dedi seccade saldı
Darı çeçde kim namaz kıla dediler	Üzerinde iki rekat namaz kıldı
İsmi Seyyid Bâli Ergonaş Sultan	İsmi Seyyid Bâli Ergonaş Sultan

Bkz. Abdullah Çelebi, *Amasyalı Fedayî Baba Divanı* (İstanbul: Can Yayınları, 1991), 158-159.

⁶⁵ Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme*, 15, 27.

⁶⁶ Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme*, 33, 56.

⁶⁷ Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme*, 67. Vilâyet-nâme'nin 11, 12, 71 ve 88. sayfalarında Hacı Bektâş Velî'nin namaz kıldığı anlatılırken, sayfa 8'deki tasvir oldukça ilgi çekicidir: "...Bir ibadet yurdunda karar etti. İbadete koyuldu. Riyazattan öyle bir hale geldi ki *namazda, rukû ettiği zaman, başında, mübarek beyni hareket eder, rükûdan kalkınca gene yerine gelirdi.*"

⁶⁸ Üçer, *Tekke, Zâviye, Dergâh'tan Cemevine*, s. 38-40.

⁶⁹ *Erdebîlî Şeyh Safî ve Buyruğu*, haz. Mehmet Yaman, (İstanbul: 1994), 82.

⁷⁰ *Şeyh Safî ve Buyruğu*, 57.

⁷¹ *Şeyh Safî Buyruğu*, 51. Namazla ilgili olarak ayrıca bkz. Hasan Yüksel-Saim Savaş, *Üveysilikten Bektaşiliğe Kitab-ı Cebbâr Kulu* (Sivas:1997), 22.

⁷² Kur'an (el-A'râf 7/ 179). Ayetin meâli şu şekildedir: "Andolsun biz cinler ve insanların birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar havyanlar gibidir; hatta daha da şaşkıncırlar. İşte asıl gâfiller onlardır."

için olduğu sayılırken, *salât ve zekât ehlinden olmayanların* da bu kapsamda zikredilmesi,⁷³ konunun, temel kaynaklardaki ele alınışını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Alevî nitelemeli geleneğe ait âdâb ve erkân eserlerinde talibin gönlünün temiz olması için “namaz kılıp niyaz etmesi” gerektiğinin dile getirilmesi; “Biz emaneti yere ve göğe arz etmiştik” (el-Ahzâb, 33/72) şeklindeki Kur’an ayetinde geçen ‘emanet’ kelimesinden muradın “beş vakit namaz ve taliblerin birbirini sevip ziyaret etmesi...” olarak açıklanması; beş vakit namazda mutlaka Muhammed Mustafa, Ali el-Mürteza, Hz. Hatice, Hz. Fatıma, On iki İmam ve Ondört Masum’la beraber meşayih’in ruhlarına da dua etmenin erkândan olduğunun ifade edilmesi⁷⁴ kayda değerdir.

Fütüvvetnâmeler’de de, şeddin dürülmesi te’vil edilirken, şeddin beşe katlanması “İslâm’ın beş şartına ve beş vakit namaza yorulmuş, İslâm’ın beş temel üzerine yükseldiği ve bunlardan birinin namaz olduğu işlenmiş, *dört kapı-kırk makam* ele alınırken *şeriat makamının* ilk sıralarında namaz sıralanmış, namazın kazaya konmaması salık verilerek, bunun fetâliğin şartlarından birisi olduğu söylenmiş ve namazın ihlasla kılınması gereği “iftitah tekbirinin, güneş ışınları misâli vücudun her zerresine işlemesi gerektiği” gibi çeşitli benzetmelerle anlatılmıştır.⁷⁵ Ayrıca Makâlât ve Buyruk ismiyle yayımlanan eserlerin farklı nüshalarında yine *dört kapı-kırk makam* ele alınırken *şeriat makamı*’nda namaza yer verilmesi⁷⁶ namazın Alevî geleneğe ait âdâb ve erkân kaynaklarında ele alınışı ve keyfiyetini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Namazın nefes ve deyişlerde de Alevî geleneğin âdâb ve erkânına ait temel kaynaklardaki kayıtlar doğrultusunda ele alındığı görülmektedir:

⁷³ Buna göre ayet, şunlar için gelmiştir: “...Hakk’ı bâtıldan ayırmazlar ve Adem’e secde eylemezler, salât ve zekât ehlinden değillerdir. Hakk Te’âlâ’nın sırlarını düşünmezler. Hayvan gibi yeme-içme ve şehavâttan başka bir şey bilmezler. Bunlar dünyaya tapar, ahireti unuturlar.” *Şeyh Safî Buyruğu*, 49.

⁷⁴ *Erkânname I*, (Alevî-Bektâşî Klasikleri Dizisi-5), haz. Doğan Kaplan, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 29, 45, 49, 69, 121, 133, 137, 202, 248, 259.

⁷⁵ M. Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu’da Fütüvvetnamelere Göre Dini İnanç Motifleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 116-120.

⁷⁶ Üçer, “Geleneksel Alevilikte İbadet Hayatı, Bazı Âdâb ve Erkân”, 495-497.

Beş vakit farzdır sünneti de kaç   *Kanı bizden evvel gelen*
Özünü tanış da müşkilini seç   *Beş vaktini tamam kılan*
Hakikat tarlasına marifet saç   *On parmağı pınar olan*
*Ek nazar eyle de hemen arif ol*⁷⁷   *El Muhammed Ali'nindir*⁷⁸

Pir Sultan Abdal'im ölürüm deme
Kul beş vakit namaz kazaya koma
Sakın bu dünyada kalırım deme
*Tenim teneşirde, özüm sağdadır*⁷⁹

Burada *şeriat makamının* gerekleri olarak görülen ibadetlerin ifasının Alevî geleneğe mensup olanlar arasında Hanefî usule göre icra edildiğini de göstermesi açısından Kul Himmet'in namaz hakkındaki deyişlerinden misaller zikretmek yerinde olacaktır:

Arap hocasına vardım oturdum   *Dev Ali'ye hamle etti gürzünen*
Kâtibine dahi küstüm kakıdım   *Ali'm Zülfikar'ı çaldı hırsınan*
Sabah dörttür Sübhaneke okudum   *Öğlen ondur sünnet ile farzınan*
Pir İmâmlık etti kıldık namazı   *Pir İmâmlık etti kıldık namazı*

Namazı sorarsan ağız tadıdır   *Âşık olan bu doludan içüptür*
Şeriatın edebidir ududur   *Huri kızlar ile konup göçüptür*
İkinci sekiz akşam yedidir   *Yatsı ondört üçü vitir vaciptir*
Pir İmâmlık etti kıldık namazı   *Pir İmâmlık etti kıldık namazı*

⁷⁷ Nejat Birdoğan, *Şah İsmail Hatai, Yaşamı ve Yapıtları* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2001), 76. Hatâyî, adı geçen eserin 78 ve 101. sayfalarında namazla ilgili farklı konuları şu şekilde dile getirmektedir:

Mü'minler bulurlar oddan necâtı   *Şah Hatayı'm eydür sırrını deme*
Budur mü'minlerin elde beratı   *Kılagör namazın kazaya koma*
Mi'ractan indirdi savm ü salatu   *Şu yalan dünyada hiç sağım deme*
Hakk bilir hazret-i Sultan'dan aldım   *Tenin teneşirde sinin saldadır*

⁷⁸ Pir Sultan'ın bu deyişinin tamamı için bkz. Cahit Öztelli, *Pir Sultan Abdal Bütün Şiirleri* (İstanbul: Özgür Yayınları, 1989), 111.

⁷⁹ Öztelli, *Pir Sultan*, 329. Pir Sultan geleneğinde beş vakit namazın edası hakkında söylenen bir diğer deyiş aynı eserin 401. sayfasında şu şekildedir:

Gelin zikredelim Gâni Hudâ'yı
Mü'minler kular beş vaktin edâsı
İkrâr işitmiş dürür İblis sadası
Onu Hakk'a doğru döndüremezsın

Bu konuda başka bir deyiş için ayrıca bkz.: *Fedayî Baba Divanı*, 159.

Gözünü sevdiğim güzel Muhammed
Sana hizmet etsin Sefil Kul Himmet
On yedi farz ilen yigirmi sünnet⁸⁰
Pir İmâmlık etti kıldık namazı⁸¹

Kaynaklardaki bu kabul ve vurguya rağmen, beş vakit namazın kılınması hususunda Alevîler arasında bölgeden bölgeye, ocaktan ocağa bazı farklı kabul ve uygulamaların olduğu ifade edilmelidir. Bu çerçevede söz gelimi alan araştırması yürüttüğümüz Tokat bölgesinde, her ne kadar gelenekte namazın kılındığı ile ilgili şeyler anlatılsa, namaz kılmalarının gerektiği yönünde görüşler beyan edilse ve

⁸⁰ Beş vakit namazın toplam farz ve sünnetleri burada doğru verilmesine rağmen, akşam namazı (akşam yedidir) ve yatsı (yatsı on dört) ile ilgili ifadelerin uyumsuzluğuna dikkat çekmek gerekmektedir.

⁸¹ İbrahim Arslanoğlu, *Kul Himmet* (İstanbul: Ekin Yayınları, 1997), 62. Kul Himmet'in namaz hakkındaki diğer bir deyişi aynı eserin 64. sayfasında şu şekilde kayıtlıdır:

Din babında bana sual edersen	(2)Dinleyip öğüdü almayan kişi
Söyle kelâmını bildir efendi	Dinin tarikatın bilmeyen kişi
Beyan eyle izhar olsun sualin	Dört mezhep nedendir girmeyen kişi
Bilemem bu nice haldir efendi	Harap olur nice kuldur efendi
Sabah on öğlen on bana beyandır	Bir günün farzını on yedi bildim
İkinci sekiz gerisi ziyandır	Yigirmi sünneti üç vitir kıldım
Akşam beş yatsı on üç bil ayandır	Sualine cevap vermeye geldim
Bunları böylece bildir efendi	Varsa senden kaçan kördür efendi

Kul Himmet'in beş vakit namazla ilgili diğer bir deyişi aynı eserin 98-99. sayfalarında şu şekilde kayıtlıdır:

Küllî günahlarım yere döküldü	(2)Gökten yere indirdiler Burağı
Hak için abdesti aldığım zaman	Hû deyince yakın eyler ırağı
Sağ yanıma iki melek dikildi	Dünyadan ahrete yanar çırağı
Sabah namazını kıldığım zaman	Öğlen namazın kıldığım zaman
Gökten yere saf döküldü melekler	Sofunun iyisi seraser gezer
Ana intac idi çarkı felekler	Kirâmen kâtibi hayrını yazar
Hak katında kabul olsun dilekler	Cennet-i âlâyı Hak kendi düzer
İkinci namazını kıldığım zaman	Akşam namazını kıldığım zaman
Sofunun iyisi beş vaktin kılar	Kul Himmet çağırır ey Hızır İlyas
Anın için dışı nur ile dolar	Silinsin kalbinden kara ile yas
Hak Muhammed Ali yardımcı kılar	Yedi Yasin ile üç dahi İhlas
Yatsı namazını kıldığım zaman	Allah nasip etsin öldüğüm zaman

çoğunlukla bayram namazları ve cenaze namazı kılınsa, beş vakit ve cuma namazını kılanlar bulunsa da,⁸² kimi Hz. Ali'nin camide öldürülmesinden dolayı camiye gitmediklerini ve namazı terk ettiklerini, kimi bu namazın beş vakit olarak Hz. Peygamber'in vefatından sonra, Hz. Ömer ve özellikle Emevîler ile Abbâsiler döneminde düzenlenmiş olduğunu, kimi de kendilerinin tarikat ehli olmaları sebebiyle *şeriat makamının* gereği olan namazdan sorumlu olmadıklarını söyleyerek Tokat'ta bulunan Alevî nitelemeli ocak ve grup mensuplarının çoğunluğunun birtakım gerekçelerle beş vakit namaz kılmadıkları müşahede edilmiştir.⁸³

Ancak ülkemizde değişik bölgelerde Alevîler arasında namaz kılma hususunda olumlu tutum sergileyenlerin varlığı da araştırmalarla ortaya konulmuş bir husustur. Sözgelimi Ankara Beypazarı Karaşar Alevîleri üzerine yapılan bir araştırmada bu husus açıkça görülmektedir. Bu çalışmadaki tespitlere göre Karaşar Alevîlerinin %90'ını 'namazın Allah'ın emrettiği bir ibadet olduğunu' dile getirerek %23'ü her zaman, % 21'i çoğu zaman, %38'i de ara sıra 5 vakit namaz kıldıklarını belirtmişlerdir.⁸⁴ Kütahya'daki Alevî köyleri hakkında yapılan alan araştırmalarında da Alevîlerin "dedesiyle talibiyle namaz kıldıkları" şeklinde aynı paralelde bilgilere yer verilmektedir.⁸⁵ Nitekim, "dedesiyle tâlibiyle namaz kıldıkları" hakkında dile getirilen husus, Kütahya'nın Hisarcık ilçesi Şeyh Çakır köyü merkezli yapılan alan

⁸² Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, 316.

⁸³ Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, 316. Benzer görüşler için bkz. Aşık Durmuş Günel, *El Ele El Hakk'a* (İstanbul: Can Yayınları, 2000), 33; Cemal Şener, *Alevîlik Nedir Şaha Doğru Giden Kervan* (İstanbul: Ant Yayınları, 2000), 98. Alevî nitelemeli ocak ve gruplara mensup olanların namaz başta temel ibadetlere yaklaşım ve uygulamalarının tarihi, coğrafi, sosyal ve psikolojik arka planı hakkında bazı değerlendirmeler için bkz. Üçer, "Geleneksel Alevîlikte İbadet Hayatı, Bazı Âdâb ve Erkân", 461-464.

⁸⁴ Özcan Güngör, *Ârâf'taki Kimlik: Alevîlik/Bektâşilik* (Ankara: Akasya Kitap, 2007), 203-216.

⁸⁵ Gülağ Öz, "Tarih Boyu Alevîliğin Yokedilişi ve Direnenler Kütahya Örneği", erişim: 5.11.2018. <http://www.husevingazi.org.tr/m/makale.asp?id=1&tarih-boyu-aleviligin-yok-edilisi-ve-direnenler-kutahya-ornegi>. Bu konuda farklı bölgelerdeki farklı yaklaşımlar, olumlu-olumsuz tutumlar için bkz. Harun Yıldız, *Anadolu Alevîliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2004), 138-144; Keskin; *Kırsal Kesim Alevîliği*, 178-183; Sinanoğlu, *Alevî-Bektaşî Olgusu*, 188-192.

araştırmasında ocak mensuplarının uygulamalarıyla teyit edilmiştir. Hatta söz konusu araştırma verilerine göre dedeler seçilirken kendisinin camide veya bir araya gelmiş Müslümanlara imam-hatiplik yapabilirliğine de bakılmaktadır.⁸⁶ Söz konusu bu veriler, toptancı iddialara karşı ihtiyatlı olunması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada günümüzde daha çok Alevî nitelmesi kullanılan gruplara ait tekke, zâviye ve dergâhlarda bulunan cami ve mescid varlığı ele alınmıştır. Bilindiği gibi söz konusu bu topluluk ya da grupların her biri geçmişte Bektâşî, Erdebil Süfiyân Süreği Mensubu (Kızılbaş), Tahtacı, Dede Garkınlı, Hubyarlı, Keçeci Babalı gibi mensup olduğu ocak ismiyle adlandırılmıştır.

Söz konusu bu ocaklar geleneksel olarak varlıklarını “soya dayalı” olarak sürdürseler de, söz konusu ocak ve gruplarda hakim olan en belirgin özellik, tarikatların maddî, manevî ve insanî ortak unsurlarının hepsini bir şekilde barındırıyor olması ve dolayısıyla bütün tekkelerini tasavvuf ve tarikat hayatı kalıplarında anlamlandırmış bulunmasıdır.

Tasavvuf düşüncesinin hakim olduğu Alevî niteliteli gelenek ya da ocak ve gruplar, bu düşüncesini yine tasavvuf ekollerinin hepsinde bir şekilde varolan usûl ve âdâb-erkân çerçevesinde sistemleştirmiştir. Buna göre, tasavvuf usûllerini *Dört Kapı-Kırk Makam* anlayışıyla oluşturan bütün Alevî niteliteli ocak ve gruplar, âdâb-erkân bağlamında *üç sünnet-yedi farz (özellikle Süfiyân süreği müntesiplerinde), niyaz, cem* gibi unsurları esas olarak kabul etmiş ve ahlâk anlayışlarını *eline-diline-beline sahip olmak* ilkesini merkez alarak oluşturmuşlardır. Söz konusu bu ocak ve grupların geleneksel olarak ana ocak ve alt ocaklar sistemine uyarlanmış ana/metbu tekke ve alt/tâbî tekkeler şeklinde teşkilatlandığı da bilinmektedir.

⁸⁶ M. Saffet Sarıkaya, Mustafa Ceylan, “Şeyh Çakır Ocağı Mensuplarının İnanç Esasları Ve İbadetler Hakkındaki Kabulleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2018): 189-192/ 173-202.

Tarihi sürece ve pratik uygulamaya bakıldığında, bütün tasavvuf ekolleri ve tarikatlarda zikir, tevhid, darb-ı esmâ, semah, deverân vb. unsurlarıyla âyinlerin, tekke, zâviye ve dergâhlarda ayrı bir kısım olarak bulunan semahane, tevhidhane, meydan evi vb. mekanlarda icra edildiği, bununla birlikte zikirlerin çekildiği bu mekanlarda genellikle namaz kılınmadığı; bilakis tekke, zâviye ve dergâhlarda genellikle namaz kılmak için bir cami ya da mescit bulunduğu bilinmektedir.

Günümüzde daha çok Alevî şeklinde isimlendirilen söz konusu ocak ve gruplar da geçmişte âdâb ve erkânlarını diğer tasavvuf ekolleri ve gruplarında olduğu gibi âdâb ve erkân merkezleri olarak kurumsallaşmış olan tekke, zâviye ve dergâh gibi merkezlerde yürütmüşlerdir. Alevî nitelimeleli geleneğe mensup ocaklarda temel erkân olarak kabul edilen ve tevbe-istiğfar, rızalık, tevhid, miraçlama, semah vb. unsurlarıyla bir zikir ayini/ibadeti mahiyetinde olan cemler; özellikle tekke, zâviye ve dergâhların meydan evi, meydan odası, Kırklar meydanı vb. isimlerle yer alan bölümlerinde icrâ edilmiştir. Tekke, zâviye ve dergâhın bulunmadığı yerleşim yerlerinde ise âdâb ve erkânlar gerekli büyüklükte evi olan bir dede (ocakzâde) ya da tâlibin evinde yürütülmüştür.

Tekke, zâviye ve dergâhlarda âdâb ve erkân için semahane, tevhidhane, meydan evi vb. ayrı mekanların, namaz için de cami ve mescid bulunması durumun Alevî nitelimeleli ocakların tekke, zâviye ve dergâhlarında da söz konusu olduğu görülmektedir. Başta Hacı Bektâş Dergâhı olmak üzere, Abdâl Musa Dergâhı, Keçeci Baba Tekkesi, Seyyid Battal Külliyesi(Zâviyesi), Şücaeddin Velî Dergâhı/Zâviyesi gibi özellikle de ana tekke durumunda olan pek çok yapının yanı sıra Sivas Divriği Akmeşe'de bulunan Seyyid Baba (Şeyh Osman) Tekkesi, İstanbul Beykoz Akbaba Köyü'nde yer alan Akbaba Tekkesi, Erzincan Kemaliye Ocak Köyü'nde bulunan Hıdır Abdal Ocağı/Tekkesi, Selanik Beyâzıd Baba Tekkesi, Osmancık'taki Koyun Baba Tekkesi, Zile'deki Şeyh Nusret Tekkesi, Kaligra'daki Sarı Saltık Tekkesi, Rumeli Çirmen Sancağı'ndaki Kıdemli Baba Tekkesi, Rumeli Fericik'teki Nefes Baba Tekkesi, Edirne'deki Seferşah Tekkesi, Hasköy Harmanlı'daki Otman Baba Tekkesi gibi Anadolu ve Balkanlar'daki pek çok tekke, zâviye ve dergâhta cami ve mescidler bulunmaktadır.

1100'lerden 1800'lü yıllara, 1800'lerden bugüne Anadolu ve Balkanlar'daki yerleşme ve dini hayat gerçekliğinde her birinin inşası ve tamiri ile ilgili canlı bir sürecin olduğu belgelerden anlaşılan söz konusu tekke, zâviye ve dergâhlardan bir kısmının beratlarında erkândan sorumlu kişilerin imamlık ve hatiplik kayıtlarının olması, söz konusu tekke, zâviye ve dergâhlarda bulunan camilerde cuma namazlarının da kılındığını ortaya koymaktadır. Bütün bunlara ilaveten bazı ocak köylerinde geçmişte "cuma mescidleri"nin olduğu bilgisi de olukça dikkate değerdir.

Çalışmamızda bir kısmına işaret etmeye gayret ettiğimiz söz konusu veriler, tekke, zâviye ve dergâhlarda bulunan cami ve mescidler ile Alevî gelenekte namaz konuları başta olmak üzere güncel bir takım tartışmalarda daha ihtiyatlı ve gerçekçi olmayı zorunlu kılmaktadır. Bilindiği üzere bu tartışmalarda özellikle Hacı Bektâş Veli Dergâhı'nda bulunan cami üzerinden bir takım yanlış bilgilerin tekrar edildiği gözlenmekte; bu bağlamda "1826 yılına kadar Hacı Bektâş Veli Dergâhı'nda cami olmadığı" iddiasının, diğer Alevî nitelemeli ocak ve gruplara ait dergâhlara da -zımmen- işarette bulunmak suretiyle dile getirildiği görülmektedir. Halbüki 1826 yılından önce söz konusu dergâhta bulunan bazı müştemilatla birlikte caminin de tamir gördüğüne dair tarihî belgeler, Hacı Bektâş Dergâhı'nda diğer tekke, zâviye ve dergâhlarda olduğu gibi çok daha erken bir dönemden itibaren caminin bulunduğunu ortaya koymakta ve söz konusu iddiayı geçersiz kılmaktadır.

Çalışmamızda ortaya konulan veriler, bugüne gelinen süreçlerin etkisi ve bir takım kişisel uygulama ve duruşlar doğrultusunda namaz konusunda dile getirilen "Alevî gelenekte namaz olmadığı ya da kılınmadığı" şeklindeki toptancı iddialara karşı da ihtiyatlı olunması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim Makâlât, Vilâyetnâme, Menâkıbnâme, Tasavvuf Risâlesi, Buyruklar vb. Alevî geleneğe mensup ocak ve grupların âdâb ve erkânına dair eserler ile deyiş ve nefeslerde namaz hakkında, tekke, zâviye ve dergâhlarda cami ve mescidlerin bulunduğu dair yukarıdaki verileri teyit eden bir çerçeve bulunmaktadır. Buna ilaveten farklı bölgelerde kaynaklardaki vurgu doğrultusunda namaz kılan ocaklar ve ocak mensublarının varlığı, bu konuda yapılacak çalışma ve değerlendirmelerin bu

gerçekliği de dikkate almasının yerinde olacağını göstermektedir. Namaz konusunda olumsuz tutum sergileyen kişi, ocak ya da grupların var olması, teorisi ve pratiğiyle bu geleneğe mensup bütün kişi, ocak ve grupları bu kapsamda görmeye sebebiyet vermemelidir. Zira farklı silsile, tasavvufi mensubiyet ve uygulamalara sahip ocak ve grupları bünyesinde barındıran bir geleneği topyekün değerlendirmeye tabi tutmanın sağlıklı bir yaklaşım olmadığı açıktır.

KAYNAKÇA

- Arabacı, Fazlı. *Alevilik ve Sünniliğin Sosyolojik Boyutları*. Samsun: Etüt, 2000.
- Arslanoğlu, İbrahim. *Kul Himmet*. İstanbul: Ekin Yayınları, 1997.
- Atalay, Adil Ali. *Abdal Musa Sultan ve Velayetnamesi*. İstanbul: Can Yayınları, 1997.
- Bal, Hüseyin. *Sosyolojik Açıdan Alevi-Sünni Farklılaşması ve Bütünlüşmesi*. İstanbul: Ant Yayınları, 1997.
- Barkan, Ömer Lütfi. "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler". *Vakıflar Dergisi* 2 (1942): 279-365.
- Belge 1: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), C.EV, 43/2136.
- Belge 2: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 0382 numaralı defter, 133. sayfa.
- Belge 3: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 1144 numaralı defter, 101. sayfa, (varak 49).
- Belge 4: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 1088 numaralı defter, 123. sayfa, (varak 60).
- Belge 5 :Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), EV.MKT, 648.124.
- Birdoğan, Nejat. *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*. İstanbul: Berfin Yayınları, 1995.
- Birdoğan, Nejat. *şah İsmail Hatai, Yaşamı ve Yapıtları*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2001.

- Bulut, Halil İbrahim – Çetin, Murat. “Gölyaka Alevilerinin Dini İnanç ve Yaşantıları”. *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* III/2 (2010): 165-206.
- Bozkuş, Metin. *Sivas Aleviliği*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2006.
- “Cami”, Erişim: 05.11.2018, <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR-12053/cami.html>.
- Can, Yılmaz. “İlk İslam Şehirlerinin İki Önemli Unsuru: Cuma Mescidi Darü'l- İmara İkili Üzerine Bir Değerlendirme”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996): 123-144.
- Cengiz, Recep. *Çamiçi Beldesinde Dini Hayat; Alevilik Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2000.
- Coşan, Esad. *Hacı Bektaş-ı Velî Makâlât*. Ankara: Seha Neşriyat, tarihsiz.
- Çelebi, Abdullah. *Amasyalı Fedayî Baba Divanı*. İstanbul: Can Yayınları, 1991.
- Doğanay, Eraslan. *Anadolu'da Yaşayan Dergahlar*. İstanbul: Can Yayınları, 2000.
- Doğanay, Eraslan. *Anadolu Evliyası Hubyar Sultan*. İstanbul: Anadolu Matbaası, tarihsiz.
- Erdebili Şeyh Safî ve Buyruğu*, haz. Mehmet Yaman. İstanbul: 1994.
- Eren, Selim. *Sosyolojik Açıdan Ordu Yöresi Aleviliği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2002.
- Eyice, Semavi. “İlk Osmanlı Devrinin Dini-İctimaî Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler” *İÜİFM* 13/1-2 (1963): 1-80.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Vilâyet-nâme, Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, tarihsiz.
- Günel, Aşık Durmuş. *El Ele El Hakk'a*. İstanbul: Can Yayınları, 2000.
- Güngör, Özcan. *Ârâf'taki Kimlik: Alevilik/Bektâşilik*. Ankara: Akasya Kitap, 2007.
- Güzel, Abdurrahman. *Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybi) Menâkıbnâmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

- “Hacı Bektaş Veli Müzesi”, Erişim: 05.11.2018, http://www.haci-bektas.com/index.php?id=Hacibektas_Veli_Muze.
- Hasluck, Frederick William. *Anadolu ve Balkanlar’da Bektaşilik*. Trc. Yücel Demirel. İstanbul: Ant Yayınları, 1995.
- Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri* (Alevî-Bektâşî Klasikleri Dizisi-1). Haz. Hamiye Duran. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- İlgürel, Mücteba. “Evliyâ Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11: 529-533. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kaleli, Lütfi. *Binbir Çiçek Mozaiği Alevilik*. İstanbul: Can Yayınları, 1996.
- Kaplan, Doğan. *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1990.
- Keskin, Yahya Mustafa. *Değişim Sürecinde Kırsal Kesim Aleviliği Elazığ Sünköy Örneği*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2004.
- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1966.
- Kutlu, Sönmez. *Alevilik-Bektaşilik Yazıları, Aleviliğin Yazılı Kaynakları, Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safî*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- Maden, Fahri. “XIX. Yüzyılda Hacı Bektaş Veli Tekkesi’nde Yapılan Tamirlerle İlgili Arşiv Belgeleri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 55 (2010): 311-324.
- Maden, Fahri. “Evliya Çelebinin Seyahatnâmesinde Bektaşî Tekke ve Türbeleri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 65 (2013): 89-128.
- Maden, Fahri. “Keçeci Baba Ocağı”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 71 (2014): 147-169.
- Maden, Fahri. “Selanik Vilayetinde Bektaşilik”. *Alevilik Araştırmaları Dergisi* 7/13 (2017): 144-161.
- Melikoff, İrene. *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*. Trc. Turan Alptekin. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1999.

- Ocak, Ahmet Yaşar. *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*. Ankara: TTK Yayınları, 1992.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996.
- Ocak, Ahmet Yaşar – Farûki, Süreyya. “Zâviye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13: 468-471. İstanbul: TDV Yayınları, 1986.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978.
- Önkâl, Ahmet - Bozkurt, Nebi. “Cami”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 7: 46-56. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Öz, Baki. *Dünyada ve Türkiye’de Alevi-Bektaşî Dergâhları*. İstanbul: Can Yayınları, 2001.
- Öz, Gülağ. “Tarih Boyu Aleviliğin Yokedilişi ve Direnenler Kutahya Örneği”. Erişim: 5.11.2018. <http://www.huseyin-gazi.org.tr/m/makale.asp?id=1&tarih-boyu-aleviligin-yok-edilisi-ve-direnenler-kutahya-ornegi>.
- Öztelli, Cahit. *Pir Sultan Abdal Bütün Şiirleri*. İstanbul: Özgür Yayınları, 1989.
- Rençber, Fevzi. *Hakk Muhammed Ali Aşkı, Adıyaman Alevileri*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2016.
- Sarıkaya, M. Saffet. *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dinî İnanç Motifleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Sarıkaya, M. Saffet. “Alevilik-Bektaşîliğin Tasavvufî Boyutu Üzerine”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 82 (2017), 9-23.
- Sarıkaya, M. Saffet - Ceylan, Mustafa. “Şeyh Çakır Ocağı Mensuplarının İnanç Esasları Ve İbadetler Hakkındaki Kabulleri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2018): 173-202.
- Say, Yağmur. *Seyyid Battal Gazi ve Külliyesi*. İstanbul: Odunpazarı Belediyesi Yayını, tarihsiz.

- Say, Yağmur. *Şücâ'eddîn Veli ve Külliyesi*. Eskişehir: Odunpazarı Belediyesi Yayını, tarihsiz.
- Sezgin, Abdülkadir. *Sosyolojik Açıdan Alevilik-Bektaşilik*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Sinanoğlu, A. Faruk. *Türk Kültüründe Alevi-Bektaşî Olgusu (Malatya Örneği)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
- Şener, Cemal. *Alevilik Nedir Şaha Doğru Giden Kervan*. İstanbul: Ant Yayınları, 2000.
- Tanman, M. Baha. "Abdal Mûsâ Tekkesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 1: 65-66. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Taşgın, Ahmet. *Türkmen Aleviler –Diyarbakır Örneği-*. İstanbul: Ataç Yayınları, 2006.
- Teber, Ömer Faruk. "Osmanlı Belgelerinde Alevilik İçin Kullanılan Dini-Siyasi Tanımlamalar". *Dinî Araştırmalar Dergisi* 10/28 (2007): 19-38.
- Teber, Ömer Faruk. *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebi Unsurlar*. Ankara: Aktif Yayınları, 2008.
- Teber, Ömer Faruk. "Bir Sosyal Kurum Olarak Osmanlı Devletinde Antalya Vakıfları Vakfiye Örnekleri". *Antalya Kitabı Selçukludan Cumhuriyet'e Sosyal Bilimlerde Antalya*. Antalya: Antalya Büyükşehir Belediyesi Yayınları (2018):120-128.
- Türer, Osman. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1995.
- Uludağ, Süleyman. "Müzakereler". *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler Bektaşîler Nusayrîler*. 151-177. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1999.
- Üçer, Cenkso. *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Üçer, Cenkso. *Alevilikte Musâhiblik*. 2. Baskı. Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.
- Üçer, Cenkso. *Tekke, Zâviye, Dergâh'tan Cemevi'ne, Alevî Nitelemeli Gruplarda Âdâb ve Erkânın İcra Edildiği Mekanlar*. Ankara: 2017.
- Üçer, Cenkso. "Alevilik; Yapılar, Grupların Temel Özellikleri Ve Bazı Mülâhazalar". *Dinî Araştırmalar Dergisi* 12/33 (2009): 63-88.

- Üçer, Cenksu. “Geleneksel Alevilikte İbadet Hayatı, Bazı Âdâb ve Erkân”. *Anadolu’da Aleviliğinin Dünü ve Bugünü*. Edit. Halil İbrahim Bulut. 457-510. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Üçer, Cenksu. “Aleviliğın Yanlış Algılanması: Muharrem Uygulamaları Örneğı”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 74 (2015): 44-76.
- Varlık, Ali Ağa. *İslâmiyetin Özü ve Alevilik-Bektaşilik*. İstanbul: Can Yayınları, 2000.
- Yüksel, Hasan – Savaş, Saim. *Üveysilikten Bektaşiliğeye Kitab-ı Cebbâr Kulu*. Sivas: 1997.
- Yıldız, Harun. *Anadolu Aleviliğı Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2004.

